

כנינו הלכה

חידושי הלכה

מראשי ורבני חבורות בישיבת מיר

גליון מספר 271

פרשת ויקהל

תשפ"ד

בגדרי מצות מחצית השקל ובדין תפילת המוספין בנשים ♦ הרב שמואל דרזי
מתנות לאביונים מצוה מחודשת או צורת קיום של צדקה ♦ הרב אורי יצחקי
גביר שביקש מראש הישיבה לתת עבורו מתנות לאביונים ♦ הרב אברהם זנגר
יצא מירושלים ע"ד לחזור ביום א' ונמלך לחזור במוצ"ש ♦ הרב זאב פראנק
מעשרות ממסחר בתים שיש משכנתא כנגד ההתייקרות ♦ הרב אליסף פרלמן

הרב שמואל דרזי

בגדרי מצות מחצית השקל ובדין תפילת המוספין בנשים ונערים בני י"ג

הראשונים מנו מצוה זו מהתורה

כתב החינוך [מצ' ק"ה] מצות נתינת מחצית השקל בשנה, שיתן כל אחד מישראל מבין עשרים שנה ומעלה בין עני בין עשיר מחצית השקל, [שהוא משקל עשרה גרה הכסף] בכל שנה ליד הכהנים שנאמר זה יתנו כל העובר על הפקודים, והיו מניחין הכל בלשכה אחת שבמקדש ומשם היו מוציאים לקנות תמידין ומוספין וכל קרבן הקרב על הציבור עכ"ל. וכן מנו מוני המצוות מצוה זו הרמב"ם בספר המצוות [מצ' קע"א], והסמ"ג [עשין מ"ה]. ואין מצוה זו נוהגת אלא בזמן הבית כדתנן סוף"ח דשקלים, ופי' הרע"ב משום דצורך קרבן נינהו וכיון שאין קרבן אין שקלים, ויעוי' ברמב"ם [פ"ג ה"ח] ובקריית ספר שם דדריש לה מקרא, ולפ"ר נראה מדבריו דה"א דיש מצות נתינה גם כשאין קרבנות וצ"ע.

נשים פטורות וד' טעמים בדבר

והנה במשנה שקלים [פ"א מ"ה] תנן אף על פי שאמרו אין ממשכנין נשים ועבדים וקטנים אם שקלו מקבלין מידן, כלומר דנשים פטורות ממצוה זו ומ"מ אם נתנו מקבלין מהן [ובלבד שימסרו יפה לצבור כדי שלא יבוא קרבן צבור משל יחיד], ויעוי' גם בחינוך שם דכתב והכל חייבין ליתנם כהנים לויים וישראלים, גרים ועבדים משוחררים, אבל לא נשים ועבדים וקטנים, ובטעם הדבר דנשים פטורות ממצוה זו, מצינו כמה טעמים בדברי הראשונים: א' בשה"מ להרמב"ם [מהדו' העליר] כתב והוא מבואר שמצוה זו אין הנשים חייבות בה שהכתוב הוא כל העובר על הפקודים. וכן מצינו בשו"ת הגאונים [סי' ק"כ]. ב' ברלב"ג דרש מבני ישראל ולא בנות ישראל, וכ"כ בקריית ספר. ג' הברטנורא שקלים פ"א מ"ג יליף מאיש ולא אשה. ד' והנה מצינו במאירי בשקלים [פ"א מ"א] דכתב לחדש דפטורות משום דהוי מצות עשה שהזמן גרמא, וכן מצינו גם בקריית ספר ריש שקלים דכתב דהוי זמן גרמא אלא דאעפ"כ בעינן קרא למעוטי כיון דכתיב כופר נפשו ה"א דחייבים ע"ש.

ג' נידונים דלא הוי מצות עשה שהז"ג

והנה בדברי הראשונים מצינו דאיצטריך למעוטי מקראי ולמה לא פירשו בפשוטו כדברי המאירי דה"ל זמן גרמא, ונראה דיש לדון ולהעיר בדברי המאירי בתלתא מילי, חדא דלפ"ר היה נראה דמהתורה אין זמן נתינה כלל ובכל שנה צריך שיתן מחצית השקל

לצורך קרבנות של שנה הבאה בראש חודש ניסן ויוכל ליתן כבר מתחילת השנה מחצית השקל עבור שנה הבאה, אלא דחכמים קבעו זמן מר"ח אדר ואילך, וש"ר דבספר אמבוהא דספרי [פ' שלח אות ד'] תמה כן דאמאי הוה זמן גרמא הא יכול לשקול כל השנה וכ"כ המנ"ח דיכול לשקול כל השנה, וע"ע בשער המלך ה' מילה דכתב דאצטריך למעוטי מגזה"כ דלא הוי זמן גרמא דאפילו לא שקלו בשנה זו שוקלים לשנה אחרת ע"ש.

עוד יש לדון דכיון דע"י מחצית השקל יש לו חלק בקרבנות ציבור בכל ימות השנה ולא יחסר אפי' יום אחד שלא יהא לציבור חלק בקרבן, א"כ המחצית השקל של כל הציבור משמשת לקרבנות הציבור בכל יום ואין זמן המופקע ממצוה זו, ושמא נימא דלילה לאו זמן הקרבה הוא וממילא אין שימוש במעות בלילה והוי זמן גרמא, אולם יש לדחות דהא הקטר חלבים ואברים מצותן עד שיעלה עמוד השחר וא"כ נמצא דהשימוש במעות הציבור נוהג בין ביום בין בלילה.

ועל כולם יש להעיר דלפ"ר מצות מחצית השקל דמי לחוב ממון וכמו שמצינו דממשכנין על השקלים, וא"כ בשעבוד וחוב ממון לא שייך האי כללא דמצות עשה שהז"ג, והנה מצינו במנ"ח [מצ' ק"ה אות ב'] דנסתפק בגדר דין ממשכנין אם הוא רק בתורת כפייה על המצוות ככל מצות עשה שבתורה, או דילמא הוי ככל חוב ויש עליו שעבוד נכסים ג"כ והויא לה מלוה הכתובה בתורה ונחתין לנכסיה אי אמרינן שעבודא דאורייתא, ומלוה הכתובה בתורה להרבה פוסקים שיעבודא דאורייתא אף שלא בפניו, או אם נשתטה לאחר שהגיע זמן החיוב, או מת והניח אחריות נכסים דגובין מנכסיו דנכסי אשתעבד, או דילמא דאין עליו שעבוד נכסים כמו רבית, ועיין קצות החושן [סי' ר"צ סק"ג] פלפל בצדקה אי יש שעבוד נכסים והכא נמי צריך עיון, ומסיק המנ"ח והסברא נותנת דיש שעבוד נכסים דהוי מלוה הכתובה בתורה כמו פדיון הבן, אך לא ראיתי לר"מ שיביא דין שלא בפניו או מת, [ועיין מחנה אפרים ה' צדקה סי' א'] ע"ש.

ועכ"פ בדברי הראשונים הנ"ל חזינו דהוצרכו לדרשה אחרת בכדי לפטור נשים, ובהכרח דס"ל דמחצית השקל אינה בגדר מצוה שהזמן גרמא, ויל"פ הטעם באחד מהדרכים הנ"ל.

דין הנשים בתפילת המוספין

והשתא נבוא אל הנידון המפורסם בדברי האחרונים בחיוב הנשים בתפילת המוספין, דהנה בשו"ת בשמים ראש [סי' פ"ט] כתב דנשים פטורות מתפילת מוספים דאינה באה אלא לזכר חיוב קרבנות, ואשה לא הייתה שוקלת ואין לה חלק בקרבנות ציבור, [אלא דכבר נהגו להתפלל כל דבר וחייבו עצמן בכל המצוות] עכ"ל, והו"ד בגליון רעק"א על השו"ע [סי' ק"ו ס"ב], וכ"כ הגרעק"א בתשו' [קמא סי' ט'] דנראה דנשים פטורות מתפילת המוספין כיון דאין שוקלות ואין

קו' העולם מנערים פחות מגיל כ'

ומקשים העולם קו' גדולה לדברי הבשר והגרעק"א דס"ל דנשים פטורות מתפילת המוספין משום דאינם שוקלות, א"כ תקשי דגם נערים מגיל י"ג שנים עד גיל כ' יהיו פטורים מתפילת המוספין לשיטת החינוך [מצ' ק"ה], והברטנורא פ"א משקלים מ"ג, דס"ל דפחות מבין כ' נתמעט ממצוה זו שנאמר 'כל העובר על הפקודים מבין כ' ומעלה', וא"כ לפי"ז נימא דנערים עד גיל כ' פטורים מתפילת המוספין ודבר זה לא שמענו מעולם. וכן מצינו בשו"ת באר יצחק [להגרי"א ספקטור ז"ל סי' כ'], ושו"ת בית יצחק דהקשו כן ויעזי' להלן במש"כ ליישב.

נערים בני י"ג חייבים במוספין מדין חינוך

ויש לדון וליישב במקצת החילוק בין נשים לנערים, דהא ק"ל דקטן שהגיע לחינוך חייב בתפילה, וא"כ נראה פשוט דחייב זה לא פקע ממנו כל זמן שלא נתחייב בחיוב של גדול דאטו עד י"ג חייב בתפילה מדין חינוך ובגדלותו יפטר, וא"כ נערים חייבים בתפילת המוספין דלא בטל מינייהו חיוב חינוך עד שיתחייבו מדינא בהיותם בני כ', וכן מצינו יסוד זה בפי' הגר"ח ק"ז"ל למסכת תפילין [בה"ד שם בפי' תש"ר עמ' ל"ט] יע"ש.

ואפשר דתליא בפלוגתא הראשונים בגדר מצות חינוך אם רק האב מחוייב לחנכו אבל הקטן אינו מחוייב כלל או דגם על הקטן איכא חיוב חינוך להתרגל במצוות וכן נקטו הפוסקים לדינא דקטן שאכל כדי שביעה מוציא גדול שאכל כזית פת כיון דתרווייהו חייבים מדרבנן, וכמ"כ מצינו בדין קידוש על הכוס דכתב המג"א דקטן שלא התפלל עדיין יוכל להוציא את האיש שכבר התפלל ערבית של שבת דאינו מחוייב בקידוש על הכוס אלא מדרבנן ע"ש, והדברים ארוכים ואכ"מ.

אולם יש להעיר לפי"ז דנער בן י"ג אינו חייב מדרבנן כשאר גברי אלא מדין חינוך וא"כ לא יהא שליח ציבור בתפילת המוספין, ואמנם בסתמא אין מוציא אחרים בתפילה זו אבל תפילת הש"ץ יש חיוב על הציבור לשמוע ואין יכול להוציא כשם דאין קטן נעשה ש"ץ ורק לענין תפילת ערבית שאין בה חזרת הש"ץ מצינו בשו"ע [סי' נ"ג ס"י] דיש ללמוד זכות על אותם המקומות שהקטנים יורדין לפני התיבה בתפילת ערבית במוציא שבתות, וגם בזה כתב הרמ"א דבמקומות שלא נהגו אין לעשות כן אפי' בתפילת ערבית מפני ברכו שבה ע"ש במשנ"ב, ויש לציין דיש מי שכתב חידוש זה דנערים עד גיל כ' לא יעברו לפני התיבה לתפילת המוספין לפי חידושו של הבשמים ראש יעו"י בשו"ת שערי דעה סי' י"ז ובתורה תמימה עה"ת פ' כי תשא, אולם כבר העירו דלא שמענו דיש קפידא בדבר.

ולכן נראה לדון וליישב טעם המנהג משום דלדינא ק"ל כשיטת הרמב"ם דכתב דרק קטן פחות מבין י"ג פטור מליתן מחצית השקל, וכ"כ הרמב"ן בפי' עה"ת פ' כי תשא ופליג ע"ד רש"י שם, וכן מצינו בתוס' יו"ט על המשנה דהשיג על הרע"ב וכתב דרוב הפוסקים ס"ל דקטן בן י"ג חייב ליתן מחצית השקל, ולפי"ז אין מקום לקושיה מתפילת המוספין בנערים בני י"ג דחייבים כשאר גדולים בני כ'.

שיטת הרמ"א דקטן פחות מכ' פטור מליתן זכר למחצה"ש

אולם יש להעיר דמצינו בדברי הרמ"א סי' תרצ"ד דכתב בדין ומנהג שנותנים זכר למחצית השקל דאין חייב ליתנו רק מי שהוא מבין עשרים ולמעלה, ויעו"י במג"א והמשנ"ב דכתבו דזהו לדעת רבנו עובדיה מברטנורא, אבל התוס' יו"ט כתב דהפוסקים חולקים וס"ל דמבין י"ג ולמעלה שהוא בכלל איש חייב במחצית השקל ע"ש, ויש להעיר לפי"ז דלענין תפילת המוספין יש לחוש ולהחמיר דנערים בני י"ג עד גיל כ' לא יהיו ש"ץ כשיטת הרמ"א דפטורים ממחצית השקל.

שיטת הגר"א דחייב ליתן ואין ממשכנין מהתורה או מדרבנן

והנה הגר"א שם החזיק נמי בשיטת הרמ"א דקטן פחות מבין כ' פטור ממחצה"ש וכתב הטעם כמו שכתוב בפרשה מבין עשרים וכו', ולכא' נראה דהגר"א אזיל בשיטת הרע"ב דפטור לגמרי פחות מבין כ', אולם יש להוכיח בשיטת הגר"א דסובר כעין שיטה ממוצעת דקטן בן י"ג חייב במחצית השקל אבל אין ממשכנין אותו, דיעו"י בגי' הגר"א בירושלמי שקלים ג': דכתב להדיא דהביא ב' שערות חייב ליתן שקלו אבל אין ממשכנין אותו, ובטעם הדבר מצינו בפי' תקלין

חדתין [לתלמידו הגר"י משקלאו] דמהתורה אין מחוייב אלא מגיל כ' כדכתיב כל העובר מבין כ' ומעלה, אבל מדרבנן חייב ליתן מבין י"ג כשם דמחוייב בשאר מצוות, אבל אין ממשכנין כיון דאין מחוייב מהתורה ע"ש.

ולפי"ז נראה לבאר דברי הגר"א לענין זכר למחצית השקל, דטעם המנהג נתקן זכר למצות מחצה"ש של תורה וזו אינה נוהגת בפחות מבין כ', אבל לא נהגו ליתן זכר למחצה"ש על מה שחייבו קטן בן י"ג מדרבנן.

עוד ראיתי בספר מנחת אשר עה"ת שהאריך בכל הנידונים הנ"ל וכתב לפרש בדברי הגר"א דקטן חייב במצות נתינה אבל אינו בר כפרה, [וביאור הדברים דמחצית השקל לצורך קרבנות ציבור וכדכתיב 'על עבודת אהל מועד וגו' לכפר על נפשותיכם' ולפיכך תורמין התרומה החדשה ב"ח ניסן כדאיתא בגמ' ר"ה ז'. תניא באחד בניסן ר"ה לתרומת שקלים ובגמ' שם יליף מקרא 'עולת חודש בחדשו לחדשי השנה' דאמרה תורה חדש והבא מתרומה חדשה, וכתב ראשון הוא לכם לחדשי השנה, וא"כ קטנים עד גיל כ' לאו בני כפרה נינהו דאינם בני עונשין בדיני שמים עד גיל כ'], וי"ל דאין ממשכנין אלא מי שמחוסר כפרה ולא מחמת החיוב ומצות נתינה גרידא, ויעו"י ברבינו בחיי דכתב דאין ממשכנין עד שיהא בן כ' כיון שאינו בר כפרה, אלא דהגר"א חידש דמ"מ יש עליו מצוה ליתן מחצה"ש, ונמצא לפי"ז דיש מצות נתינה גם כשאינה צורך קרבן ע"ש, מיהו כאמור בתקלין חדתין פי' בשיטת הגר"א דהוי רק מצוה מדרבנן.

הקו' בסתירת דברי הגר"א

אולם יש להעיר ולהקשות דבביאור הגר"א כתב לפרש הירושלמי הנ"ל דהביא ב' שערות חייב ליתן וז"ל ומה שכתוב בירושלמי פרק קמא שתי שערות שם בשכבר נתן פעם אחת עכ"ל, וחזינן מדבריו דאזיל לגמרי בשיטת הרע"ב והרמ"א דקטן פחות מבין כ' פטור מליתן מחצית השקל ורק אם כבר נתן פעם אחת חייב ליתן, וצע"ג מפירושו בירושלמי דסתם וכתב דהביא ב' שערות חייב ליתן, ועוד יש להעיר דבפעם הראשונה שנתן על כרחך כבר הביא ב"ש ונמצא דאינו חייב ליתן אלא משנה השנית לאחר שהביא ב"ש, והדוחק מבואר ומצוה רבתי ליישב דברי הגר"א.

תמצית הקו' לשיטת הרמ"א והגר"א

ונראה לדון לפי"ד הגר"א בירושלמי דבן י"ג חייב לתרום מחצה"ש דלכא' נראה דיש לו גם חלק בקרבנות ציבור, אולם מאידך יל"ד דכיון דאינו בר כפרה עד גיל כ' שמא אין לו חלק בקרבנות הציבור והמטבע שנתן בלא"ה מסר אותו לציבור ואינו שלו וכשיזכו התרומה לכלל הציבור אינו נכלל עמהם, ובפרט לפי' התקלין חדתין דאינו מחוייב אלא מדרבנן י"ל דיש לו מצות נתינה גרידא, ואי נימא הכי הדרא קו' לדוכתא למה בני י"ג חייבים בתפילת המוספין ומאי שנא מנשים דנקט הגרעק"א דפטורות, ובעיקר תקשי לשיטת הרמ"א דנקט כהרע"ב דקטן פחות מבין כ' אינו שוקל כלל וא"כ קשה היאך בן י"ג יכול להוציא את הציבור בתפילת המוספין וצ"ע.

תי' הבאר יצחק דקטן בן י"ג אתי לחיוב

ובהכרח צריך ליישב כמו שתירץ בשו"ת באר יצחק סי' כ' דשאני קטנים בני י"ג דכיון דיבואו לכלל חיוב בהיותם בני כ' חייבים חכמים בתפילת המוספין כמו בשאר המצוות, ורק בנשים דלאו בני חיובא נינהו ולא שייכי כלל במוספין סובר הגרעק"א והבשמים ראש דלא תקנו להם תפילת המוספין.

קושיית האחרונים מתפילת המוספין בכהנים

אולם הקו' הגדולה שהקשו האחרונים על דברי הבשמים ראש דשיטת רבי יהודה בשקלים [פ"א מ"ד] דכהנים פטורים מלשקול מחצית השקל, וקא סלקא דעתך דאסור לכהן לשקול שמא לא ימסרנה יפה לציבור וקמ"ל ר"י שם דכל כהן ששוקל אינו חוטא, ועכ"פ לשיטת רבי יהודה נימא דכהנים פטורים מתפילת המוספין כיון דאין שוקלין ואין להם חלק בקרבנות ציבור דומיא דנשים.

מסקנת האחרונים דנשים יש להם חלק בקרבנות

ועל כולם הקשו האחרונים דבדאי גם כהנים וכן נשים שאין תורמין מחצה"ש יש להם חלק בקרבנות ציבור ובכפרת טומאת מקדש וקדשיו ויוה"כ ולא יתכן דכהנים להך מד"א דאין שוקלין וכן נשים לא יהא להם חלק בקרבנות ולא יתכפרו בהן, וכן האריך

הרב אורי יצחקי

מתנות לאביונים היא מצוה מחודשת או צורת קיום של מצות צדקה

א. נחלקו הפוסקים אם יכול לצאת יד"ח מתנ"ל"א בנתינה לפני פורים באופן שהעני נהנה מהמעות בפורים, אם עיקר המצוה שיהנה העני מהמעות בפורים אבל אין קפידא על מעשה הנתינה שיהא דוקא בפורים, או דילמא מעשה הנתינה חייב להיות דוקא בפורים, ועיין בבאור הלכה סימן תרצ"ד סעיף א' ד"ה לשני עניים - ולא יתן להם קודם פורים דלמא אכלי להו קודם פורים [מ"א בשם המאור], ומנהג העולם ליתן קודם פורים אף דמתנות לאביונים מצותו דוקא ביום פורים צ"ל דע"כ נותן שתי מתנות לאביונים גם ביום פורים וגם יש הרבה עניים החוזרים על הפתחים בפורים [מחצית השקל], עכ"ל, וממה שנתן הבעה"מ טעם שלא יתן קודם הפורים דלמא אכלי להו קודם פורים משמע דאין דין שמעשה הנתינה יהא דוקא בפורים.

ובפרי מגדים באשל אברהם תמה דבעינן ביום י"ד דווקא לעיירות, וט"ו לכרכין, ולא בליל י"ד, ותיירץ ד"ל דסברא הוא ליתן לפני קודם שיכין לפורים, ומשום הכי רשאי ליתן בתענית אסתר וכל שכן בליל י"ד, וקודם לא, דלמא אכלי כו', ע"כ. ומש"כ הביה"ל בשם המחמ"ש שמהנה העולם שנותנים קודם הפורים דע"כ נותן שתי מתנות לאביונים גם ביום פורים וגם יש הרבה עניים החוזרים על הפתחים בפורים, יש להסתפק אם כוונתו לומר דבאמת יש דין עשה נתינה בפורים, כקושיית הפמ"ג, או שרק בא לישוב אמאי לא חששו לשמא יאכל העני קודם הפורים, וצ"ע.

וע"ע בספר אגרת הפורים [ספטימוס] פ"ד ס"א הע' ג' שהביא מה שנחלקו בזה אחרוני הפוסקים, אך העיר שם שדברי המחמירים הם דלא כהפמ"ג אשר מבואר בדבריו דשפיר יכולים לצאת יד"ח בנתינה לפני פורים ובלבד שיהנה מהם העני ביום הפורים.

ב. ובהשקפה הראשונה היה נראה שהך פלוגתא תליא במה שיש לחקור בגדר מצות מתנ"ל"א בפורים אם יסוד התקנה היה לקיים מצות צדקה, ואע"פ שבכל השנה מחויב אדם לקיים מצות צדקה, אך בכל השנה יכול לקימה מתי שירצה אם אין ענים לפניו, אך ביום הפורים הקפידו חז"ל במיוחד ובמסוים שיקיים מצות צדקה, והטעם כדי להרבות אחוה ורעות ביום זה דוקא, או דילמא דמתנ"ל"א היא מצוה ותקנה מיוחדת של מתנות לאביונים שאינה תלויה בגדרי מצות צדקה, דאם הוא מצוה מחודשת שאינה בגדרי מצות צדקה לכאורה הדין נותן שמעשה המצוה עצמו צריך להיות ביום הפורים, משא"כ אם יסוד התקנה היה לקיים מצות צדקה ביום הפורים, יש לדון דגם היכא דנותן לפני הפורים כל שנהנה העני ביום הפורים הרי קיים את התקנה.

ומנא אמינא דלגבי קיום מצות צדקה אזלינן בתר שעת ההנאה של העני, ממש"כ בקובץ שעורים דבמצות צדקה לא בעינן כוונה לעיכובא, דעד כאן לא אמרו דמצות צ"כ רק במצות שעיקר ענינן הוא המעשה מצוה משא"כ בצדקה העיקר הוא תכלית המצוה שיהנה העני, וראיתו ממה שאמרו חז"ל דאם נפל סלע מכיסו ומצאו עני מקבל שכר מצות צדקה, והא התם ודאי קיום המצוה רק כשהעני מוצא וקונה את הסלע, דקודם לכן בעת הנפילה אין כאן כלל סרך מצוה, וע"כ דקיום המצוה בעת שנהנה העני, [וגם מרנא הח"ח דפליג בזה כנודע וס"ל דשכר מצוה יש כאן אבל קיום מצוה אין כאן, הוא מטעם דמצות צדקה צ"כ כשאר מצות, אבל גם לדידיה קיום המצוה הוא בעת שנהנה העני], וא"כ ה"ה בנידו"ד בונתן סלע לפני קודם הפורים ע"מ שיהנה ממנו דוקא ביום הפורים הרי קיום מצות צדקה ומתנ"ל"א הוא ביום הפורים.

ולפ"ז לפי מה שהוכיחו דעת הפמ"ג וסיעתו דלולא החשש שמא יאכל העני את המתנ"ל"א מותר לכתחלה לתת לפני פורים ע"מ שיאכלם בפורים, יש להוכיח דגדר המצוה של מתנ"ל"א הוא בגדרי מצות צדקה.

ג. ולכאורה יש להביא ראיה שגדר מתנ"ל"א חלוק מגדרי צדקה, ממש"כ הפוסקים בשם המקור חיים [לבעל שו"ת חו"י] דכיון דכתיב במגילה "ומתנות לאביונים", ובגמרא ב"מ ק"א ע"ב מפורש שחלוק גדר עני מאביון, [שאביון במצב שע"כ מתבייש ותובע בפה, וזהו יסוד התואר אביון והעיקר שלשון אביון שאוּבָה כל דבר ואינו משיג, וכן מפורש ברש"י פרשת משפטים [כ"ג ו'] שאביון היינו שהוא מדולדל ותאב לכל טובה], לכן יש להדר אחר אביון ולא סגי בסתם עני, והאריך בזה מרן הגר"מ שטרנבוך שליט"א בספר מועדים וזמנים ח"ו סימן ק"ו ובשו"ת תשובות והנהגות [כרך ג' סימן רל"א]

להוכיח בשו"ת עמודי אור סי' ז' ובבאר יצחק סי' כ' דודאי שהיו תורמין התרומה והשקלים עבור כל ישראל וכהנים ונשים בכלל, וכשם שהיו תורמין על העתיד לגבות הכ"נ היו תורמין על מי שפטור מלשקול דכל ישראל יש להם חלק בקרבן ציבור ובכפרת טומאת מקדש וקדשיו, ולפ"ז כתבו האחרונים דנראה דנשים חייבות בתפילת המוספין כאנשים.

ויעוי' גם בשו"ת שו"מ [מהדו"ת ח"ב סי' נ"ה] דכתב בפשיטות דהקרבן מוסף בא על הנשים כמו על האנשים, וכן תמה בשו"ת בית יצחק [סי' י"ז] וז"ל אמנם מש"כ הגאון ר"ע דנשים לא היה להם חלק בקרבנות ציבור זה תמוה דא"כ גם כהנים לא היה להם חלק למד"א אין חייבים בשקלים, וגם פחות מבן כ' דלא היו ממשכנין פטור מתפילת מוסף, ועוד א"כ נשים במה יתכפרו בטומאת מקדש וקדשיו וביה"כ ובודאי יש להם כפרה ועיין בשא"ג א סי' צ"ג ע"כ דבר זה ליתא ודברי הבש"ר האלו לאו דסמכא נינהו עכ"ד.

דברי הצ"ח דנשים פטורות דזמן גרמא

אולם מצינו בחי' הצ"ח ברכות כ"ו. דכתב לפטור הנשים מתפילת המוספין מטעם חדש דהוי מצות עשה שהז"ג דפטורות דהנה בגמ' ברכות כ': אמרינן דה"א דנשים פטורות מתפילה משום דהוי זמן גרמא וקמ"ל דחייבות בתפילה משום דרחמי נינהו, וכתב הצ"ח דנראה דזהו דוקא בג' תפילות דיש בהם בקשת רחמים ואפי' בתפילות של שבת שאין בהם בקשה מ"מ כיון דגם בשבת היה ראוי להתפלל י"ח ברכות כמו בחול אלא דלא הטריוויו חכמים לפיכך גם נשים חייבות בהן ולא פלוג רבנן וכמש"כ רבינו יונה לענין תפילת תשלומין בתפילה שלאחריה, אבל תפילת המוספין דאינה רחמי כמבואר ברבינו יונה דלכך אין לה תשלומין, ולא נתקנה אלא זכר לקרבן מוסף בלבד ומשום 'ונשלמה פרים שפתינו' וכיון דהוי מצות עשה שהזמן גרמא פטורה ע"ש, ויעוי' בגליון רעק"א סי' ק"ו שהביא דבריו.

לענין דינא

ולענין מעשה המשנ"ב [סי' ק"ו סק"ד] הזכיר הנידון בקוצר אמרים וכתב וז"ל ותפילת מוספין בצ"ח כתב דפטורות, אבל בספר מגן גבורים פסק דחייבות עכ"ל.

ונראה דהמשנ"ב השמיט דברי הבש"ר אע"ג דהגרעק"א הביא דבריו בגליון, מפני שכל האחרונים הנ"ל הקשו על דבריו וכמש"נ בארוכה, ולפיכך לא הזכיר אלא טעם הצ"ח דיש לפטור משום דהוי מ"ע שהז"ג.

אולם יש לציין דהצ"ח כתב דבודאי אין חשש ברכה לבטלה באשה המתפללת תפילת המוספין כמו בשאר תפילות, וכתב שם דהרשות בידם להתפלל לא מבעיא לדין דהנשים מברכות על כל מצות עשה שהז"ג וכמבואר באו"ח סי' תקפ"ט ס"ו בהג"ה, ופשיטא שיש רשות להנשים להתפלל תפילת מוסף, אלא אפי' לדעת הרמב"ם והמחבר שנשים לא יברכו על מ"ע שהז"ג מ"מ נראה דמודה שיכולה להתפלל תפילת מוסף דהטעם דאין מברכות דהיאך יאמרו וציונו וזה שייך בברכת המצוות, אבל בתפלה לא אמרינן וציונו אלא שברכות התפילה הם המצוה עצמה וכיון דרשאות לקיים מ"ע שהז"ג גם תפילת מוסף רשות להן להתפלל ע"ש.

וכ"כ הכף החיים [סי' רפ"ו סק"ז] בפשיטות נשים נוהגות להתפלל מוסף כמו שחרית, וחזינן דגם לדעת השו"ע דאין מברכות על מ"ע שהז"ג אין חשש בדבר. ויעוי' בדברי הגרעק"א בשם הבש"ר דכתב נמי דאע"פ שפטורות מ"מ כבר נהגו להתפלל כל התפילות.

ביאור הפיט בפרשת שקלים

ובסיום הדברים יש להביא פי' נחמד בפיט שאומרים בתפילת מוסף 'אור פניך עלינו אדון נשא, 'ושקל' אשא בבית נכון ונשא, 'ושמעתי דנתקשו גדולי החסידות לבית בעלזא דהרי צריך ליתן רק 'מחצית השקל' ולא להוסיף עליו ולמה מזכירים 'שקל' שהוא ב' חצאין. ושמעתי [מהגר"מ ארנסטר שליט"א] ביאור נפלא דכיון דבא' ניסן חייבים להביא הקרבנות מתרומה חדשה שתורמין אותה בא' ניסן, נמצא לפ"ז דאם יבנה הבית בימים אלו שלאחר קריאת פ' שקלים שהוא שבוע שחל בו ר"ח אדר, א"כ יהיו צריכים להביא מחצית השקל נוסף עבור חודש זה הן מצד מצות נתינת מחצית השקל של שנה זו, והן מחמת הקרבנות שצריכים להקריב בחודש זה מתרומת הציבור, ונמצא דיתנו ב' חצאי שקל האחד לסיום שנה זו, והשני לשנה הבאה, ומייושב שפיר הלשון 'שקל' אשא דסך הכולל הוא שקל אלא דצריך ליתנו בב' נתינות של ב' חצאין ודפח"ח.

מחוייב ליתן יותר.

וזוהו שכתב ה"ז בשם הב"ח דבשאר צדקה שאינו חייב רק פעם אחד בשנה כדי לקיים מצות צדקה כמ"ש ב"ד סי' רמ"ח ורמ"ט, ע"כ, משא"כ במתנ"ל"א הוא חייב אקרקפתא דגברא וגם עני שכבר נתן שלישית השקל בשנה זו גם הוא מחויב במתנ"ל"א, וש"מ שחלוק גרדי מתנ"ל"א מגדרי צדקה.

ז. עוד ראה ברורה שחלוקים דיני מתנ"ל"א מגדרי צדקה, דהנה ז"פ בהלכות צדקה דשעור נתינת צדקה תלוי בעני, וגדרו – כדי מחסורו אשר יחסר לו, וי"א אפילו פחות משל"פ מקיים מצות צדקה [שול"ת מהר"ל דיסקין ח"א סימן כ"ד], ואילו לגבי מתנ"ל"א ש"ט בזה הפוסקים, ויש בזה שתי שיטות עיקריות – האחת מש"כ המשנ"ב בס"ק ב' בשם הריטב"א שהוא שוה פרוטה לכל עני, ולפי השע"ת הוא לערך ג' וד' ביצים של פת. (ועיין בספר אגרת הפורים [ספטימוס] פרק ד' ס"ד שהביא את מש"כ פוסקי זמננו שכיון שלפרוטה אין חשיבות כלל דלמא אף להמשנ"ב אין יוצאין בזה יד"ח מתנ"ל"א אלא בעינן מטבע שאפשר לקנות בו איזה דבר, והאריך בזה, וכתב שבשם הגר"ש אלישיב זצ"ל אמרו שצריך ליתן שיעור חשוב שמשמח לב העני שהוא בערך 50 ש"ח וי"א 30 ש"ח נמי חשוב מתנה חשובה, ודעת הגר"נ קרליץ זצ"ל בס' חוט שני שבת ח"ב עמ' שי"ג שאין חילוק בין הזמנים ולעולם שיעור מתנ"ל"א הוא שוה פרוטה לד' הריטב"א או ערך ג' וד' ביצים של פת לד' שע"ת), ועכ"פ לכו"ע חלוקים גרדי מתנ"ל"א מגדרי צדקה.

עוד ראה ברורה שחלוקים דיני מתנ"ל"א מגדרי צדקה ממה שכתב המג"א בשם השל"ה הובא במשנ"ב ס"ק ג' שא"א לתת מתנ"ל"א ממעשר כספים [ביאר בספר מחצית השקל - דבמעות מעשר הוה ליה פורע חובו במעות מעשר], ולכאורה אם היינו אומרים שגדר מצות מתנ"ל"א לקיים מצות צדקה מה שייך לומר דפורע חובו ממעות מעשר והלא לזה הם עומדים.

עוד ראה שהרי אם נתן שתי מתנות לשני עניים יצא יד"ח מתנ"ל"א ואינו מחויב יותר גם אם ידו משגת וקיימי עניים לפניו. אך בצדקה מחויב אם ידו משגת, כמבואר בסימן ר"נ ס"א ובס"ג.

ועיין במשנ"ב בסימן תרצ"ה ס"ק ד': ועיין בפמ"ג שכתב דענין סעודת פורים ומתנות לאביונים ומשלוח מנות אפשר דצריך כונה ע"ז לשם מצוה, ע"כ, [ומ"ש אפשר ע"י פמ"ג דקאי אסעודת פורים], וצ"ע אם כיון לשם מצות צדקה אם יצא יד"ח, ועיין.

ח. ומה שנראה לענ"ד דבעיקר המצוה ודאי היא מצוה מחודשת ואינה כלל בגדרי מצות צדקה, ורק לגבי הגדרת המקבל אזלינן בתר הגדרות "עני" במצות צדקה, דכן הוא פשטא דקרא לתת "מתנות לאביונים" דהיינו עניים, ואין בזה נתינת גדר מחודש רק הגדרת המקבל, [ולש"ב את האזון אם היתה מתחדשת מצוה לתת תפלין לעניים לא היה צד שבוזה מתקיימת מצות תפלין, דהתפלין אינם אלא החפצא שעל ידם מתקיימת המצוה המחודשת ואין בזה שום צד של השתוות בגדרי המצוה], וכן לגבי דין עניי עירך קודמים ומתנ"ל"א לקטן שווים דיני מתנ"ל"א לצדקה כמוש"כ הפוסקים דכ"ז הוא בגדרי המקבל, משא"כ לגבי הנותן המחויב במצוה וגדרי החיוב ושיעור הנתינה אין הגדרים שווים למצות צדקה, ולכן פשוט שא"א לתת מתנ"ל"א ממעשר כספים דחשיב פורע חובו במעות מעשר, כיון שבאמת הוא חוב אחר ולא חוב צדקה, וכן מבואר שאם נתן שתי מתנות לשני עניים יצא יד"ח מתנ"ל"א ואינו מחויב יותר גם אם ידו משגת וקיימי עניים לפניו, דכבר נפטר מהמצוה המחודשת של מתנ"ל"א אע"פ שאכתי מחויב במצות צדקה.

ט. ומה שנחלקו לענין נתינת המתנ"ל"א קודם פורים ע"מ שיאכלם העני בפורים, לכאורה ודאי הדין היה נותן דמי לדיני הנותן, אשר לפי המתבאר לא דמי למצות צדקה, וכן היתה דעתו של הפמ"ג בתחילה בקושיתו על המג"א, ומה דמסיק דמותר ליתן קודם, באמת הפמ"ג לא יליף לה כלל ממצות צדקה אלא מסברא בגדר מצות מתנ"ל"א, כמבואר בדבריו "דסברא הוא ליתן לעני קודם שיכין לפורים, ומשום הכי רשאי ליתן בתענית אסתר וכל שכן בליל י"ד, וקודם לא, דלמא אכלי כו'...", עכ"ל, דהיינו דהוא סברא חיצונה שיסודה בהבנת טעמי המצוה, ומחדש הפמ"ג [בדעת הבעה"מ והמג"א] דמסתבר שתכלית המצוה גובר על הסברא שכל מצות היום בעינן לקיימן בעיצומו של יום.

ומה שנחלקו הפוסקים אם בן עיר יכול לצאת יד"ח מתנ"ל"א בנתינה לבן כרך שיזכה בו ויאכלנו בט"ו, (עיין בספר אגרת הפורים [ספטימוס] פרק ד' ס"ח הערות י"ז וי"ח שהאריך להביא את כל השיטות בזה), נראה טעם המתירים כסברת הפמ"ג דאזלינן בתר טעם התקנה, וכיון דאיכא שמחה ורעות לבני הכרך בנתינתו שוב לא איכפת לן כלל ממעשה הנתינה, ודעת המחמירים הוא סברא אחרת דס"ס בעינן שישימך בר חיובא, והא בן כרך בט"ו לגבי בן עיר אינו בר חיובא.

וכתב - ולא שמיע לי מה שנהגו להקל בזה בעיה"ק לתת לכל נצרך אף שזקוק להכסף כדי לקנות דירה לבניו, שדינו כנצרך ולא כאביון, וכבר הבאתי במועז"ז ח"ו סימן ק"ו מעין זה בשם האדמו"ר הק' רבי ישראל אלתר זצ"ל מגור, עכ"ל. [וכתב שם וז"ל: ושפיר התאונן לפני גדול אחד שמצות מתנות לאביונים קשה מאד לקיים בפורים בזמנינו שהאביונים שאינם מתביישים לתבוע צרכם ותובעים מאנשים מקבלים ברווח סיפוקם ההכרחיים ואינם עניים כלל ובעני לבד שמתבייש אין מקיימין המצוה, וכן בזכרוננו מגדול אחד בחו"ל שסיפר לי שעוד לפני המלחמה שלח לפולין וליטא לחלק בפורים שקשה היה לו למצוא אביון במקומו אף שהיו נצרכים אביונים לא היו מצויים משא"כ בפולין וליטא מצויים היו הרבה בעו"ה, עכ"ל].

ד. אך כבר העיר מרן שליט"א מדברי הערה"ש תרצ"ד ס"ק ג' שדעתו שגם לפורים אף דכתיב מתנות לאביונים יוצא נמי בעני, וחידוש הוא בפורים דסגי באביון אף שבעצמו מבקש וכש"כ בעני ע"ש, וכתב עליו - אבל כבר הבאנו דמאחר שהמצוה לתת לו שיהיה לו לסעודה ברווח אפשר שהמצוה באביון דוקא וכמ"ש.

שוב העיר מדברי הרמב"ם שסתם שהמצוה לתת לעניים בפורים ולא פירש המצוה באביונים, מדסיים "שכל הפושט יד נותנין לו ואין משנין מעות פורים לצדקה אחרת", רמז דמייירי בנצרך לסעודת פורים דוקא, ע"כ.

הנה מש"כ בדחית הראיה מהרמב"ם קצת דחוק למעיין, ועוד מה יענה ללשון השו"ע המפורש "חייב כל אדם ליתן לפחות שתי מתנות לשני עניים" ודין "כל הפושט יד נותנין לו" ודין "אין משנין מעות פורים לצדקה אחרת" כתב רק אחר כמה הלכות ולכאורה אין ללמוד זמ"ז, גם הוא סיים - וצ"ב, ומיהו נראה להחמיר לכתחילה ליבני אביון כמ"ש וכסתימת הקרא, עכ"ל.

שו"ר מובא מספר טעמא דקרא למרן הגר"ח זצ"ל על מגילת אסתר עה"פ "ומתנות לאביונים": נשאלתי הרי אביון גדול מעני כמבואר בב"מ ק"א ב' וצ"ב איך יוצאין יד"ח בעניים סתמא הרי בקרא כתיב אביונים. ונראה דבב"מ שם מבואר דעני קודם לאביון משום דעני מתבייש לבקש אף שצריך ואביון כבר הורגל לבושת ואינו מתבייש, וקמ"ל קרא הכא דגם באביונים יוצאין ידי המצוה וכ"ש בעני, דיותר מצוה לתת לו, עכ"ל.

לפ"ז אין ראה שחלוק מצות מתנ"ל"א ממצות צדקה, ויותר קרוב לומר שבנידון זה גדרי מתנ"ל"א כגדרי צדקה, שהקפידו חז"ל על קיום המצוה ביום הפורים וכנ"ל.

ה. הנה המעיין בספרי פוסקי זמננו ימצא שפשוט בפייהם שגדרי "עני" לדיני מתנ"ל"א שווים לגמרי לדיני עני שחייבים לתת לו צדקה וה"ה לענין מי שנדר ליתן מתנה לעני וכן לענין מעשר כספים לנוהגין ליתן דוקא לעני, בכולהו הגדר כמו המבואר ב"ור"ד סימן רנ"ג סעיף א' שאם יש לו ר' זוז ואינו נושא ונותן בהם, או שיש לו חמשים זוז והוא נושא ונותן בהם, לא יטול צדקה, ואם יש לו ר' זוז חסר דינר ואינו נושא ונותן בהם, אפילו נותנים לו אלף זוז בבת אחת, הרי זה יטול, [ועיי"ש בסעיף ב' לגבי זמננו], וכתבו כל הפוסקים שכל הגדרים הללו נוהגים גם בהגדרת עני לענין מתנ"ל"א.

ו. אך לכאורה יש להביא כמה ראיות ברורות שגדרי מצות מתנ"ל"א חלוקה בגדריה ממצות צדקה, חדא ממה שכתב השו"ע בסימן תרצ"ד ס"א - חייב כל אדם ליתן לפחות שתי מתנות לשני עניים, ע"כ, וכתב המשנ"ב ס"ק א': כל אדם - בין איש ובין אשה ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה דעת כמה אחרונים דצריך לתת ממה שנתנו לו, ע"כ, ומקורו בא"ר ס"ק א' בשם הב"ח: אפילו המקבל צדקה [חייב] ליתן לשאר עניים ואביונים ממה שנתנו לו כמו בד' כוסות, ע"כ. ועיין בפמ"ג במשבצות א' - ועא"ר א' והוסיף דבמשלוח מנות נמי חייב ופשוט הוא וכ"מ בגמ' קצת ומתנות לאביונים סד"א בכלל צדקה הוא ומפטר קמ"ל, ע"כ, ובפשוטו הקמ"ל דאינו בגדרי צדקה, וא"כ ע"כ חלוק גדרי הנותן מגדרי המקבל.

ומש"כ הפמ"ג דסד"א דמפטר כמו צדקה, הכוונה כמוש"כ ה"ז בשם הב"ח - כתב מו"ח ז"ל אפילו עני המתפרנס מהצדק' כמו בד' כוסות של פסח, מה שאין כן בשאר צדקה שאינו חייב רק פעם אחד בשנה כדי לקיים מצות צדקה כמ"ש ב"ד סי' רמ"ח ורמ"ט, ע"כ, וכונתו דהכא אע"פ שכבר נתן שלישית השקל בשנה זו דמיפטר מחיוב צדקה כיון שהוא עני שאין לו כדי מחיתו, וצרכיו קודמים לצרכי העניים כמבואר בשו"ע יור"ד סימן רנ"ג ס"ח וכשיטת הערוה"ש בישוב הסתירה מסימן רמ"ח.

ובביאור הדבר הארכנו בשיעורי צדקה במחלוקת הש"ך והערוה"ש בישוב הסתירה, ולהלכה נטית הפוסקים כהערוה"ש שתירץ דשני עניינים הם, דוודאי שלישית השקל בכל שנה מחויב כל אחד ליתן, ובסימן רנ"ג ס"ח מייירי שזה כבר נתן זה ולא מייירי מזה ולכן אינו

גביר שביקש מראש הישיבה לתת עבורו מתנות לאביונים

הוי עובדא בראש ישיבה שקיבל טלפון מגביר מארה"ב (אחד מתומכי הישיבה) בצהרי יום הפורים שמבקש ממנו לחלק שלושים אלף דולר לשלושים אברכים אביונים עמלים בתורה כדבעי, אלף דולר לאברך, והוא - הגביר - יעביר לו את הסכום בהזדמנות, וראש הישיבה נענה לו משום כבודו. והנה ראש הישיבה לא היה לו סכום כזה או קרוב לסכום כזה וקשה היה עליו לחפש ללוות כעת את הכסף, וגם לא רצה לקחת על עצמו את ההלוואה עבור הגביר, ומלבד זאת היה לו חשש שהגביר ישכח מלשלם את הכסף או שיתמהמה מלשלם זמן זמנים טובא, ואין ראש הישיבה מוכן לקחת על עצמו סיכון על סכום נכבד זה, ומלבד זאת אין לו זמן כעת לחלק סכומים אלו לשלושים האברכים מבעוד יום כאשר ביתו שוקק בתלמידים וגם סעודת פורים לפניו כמצוות היום.

עצה מחוכמת לחלק שלושים אלף דולר לעניים מבלי להוציא מכיסו אפי' פרוטה אחת

והנה עלתה בדעתו עצה מחוכמת וביקש מאחד מבני ביתו לבצע את העצה, והיא שיתקשר לשלושים אברכים ויאמר לכל אחד מהם שאם הוא רוצה לקבל אלף דולר כשיגיע הכסף מהגביר, עליו לדאוג שיהיו בידיו כעת אלף דולר למשך כמה דקות (כגון שְׁלוֹה מגבאי הצדקה בשכונתו אלף דולר לכמה דקות), ויעשה כדלהלן: יְלוֹה את האלף דולר שבידיו לראש הישיבה למשך שנה (ע"י אדם אחר או גבאי הצדקה הנ"ל שיעשה קנין בכסף מדין זכיה או שליחות לראש הישיבה בתורת הלואה), אבל ההלוואה היא בתנאי כפול שהגביר יעביר סכום זה לראש הישיבה, ואם לאו איננו מלווה לו, ועתה מודיע ראש הישיבה כי הוא נותן את הכסף לאברך העני בתורת מתנות לאביונים בשליחות הגביר, [ויתכן שצריך לזכות את הכסף לגביר כדי שהגביר יקיים בזה את המתנות לאביונים, והוא ע"י שהאברך העני יזכה בכסף לצורך הגביר מדין זכין, אך אפשר דדי בכך שראש הישיבה נותן בשליחות הגביר והוי כהוציא הוצאות על פיו הואיל והגביר מתחייב לשלם על כך לראש הישיבה והרי זה נחשב שניתן מהגביר לעני], ונמצא שיש ביד העני אלף דולר שהם ספק שלו מעיקרא וספק מתנות לאביונים שקיבל מהגביר, והספק תלוי אם אכן ישלם הגביר את ההלוואה לראש הישיבה ביום מן הימים, ואם לא ישלם נמצא שלא זכה לקיים מתנות לאביונים ע"י ראש הישיבה, (ופשוט שאין ראש הישיבה אחראי לקיום מצות מתנות לאביונים של הגביר באם לא ישלם הגביר את חובו, ואין בכך משום הפרת התחייבותו של ראש הישיבה לגביר לתת עבורו את המתנות לאביונים מאחר והגביר הוא זה שהפר את התחייבותו לשלם את הסכום שניתן עבורו). ואח"כ יחזיר האברך את הכסף למי שלווה ממנו לפני כמה דקות.

ונראה לדון בשאלה זו בג' סוגיות שונות;

א. בדיני מתנות לאביונים, האם מתקיימת המצוה בנתינה באופן כזה שלמעשה אין לעני מאומה ביום הפורים אלא רק הבטחה שיקבל ממון לאחר זמן. וכן יש לדון מחמת שכל הנתינה היא בספק, ויל"ע אם יש קיום מצות מתנות לאביונים בספק.

ב. האם יש בזה איסור מדין עני המסייע בבית הגרנות, דאסור לעני ליתן טובת הנאה כדי שיתנו לו את כספי הצדקה, ובניד"ד הוא נותן הלואה כדי לקבל את המתנות לאביונים.

ג. האם יש בזה איסור משום ריבית קצוצה, שהרי ברור שהעני מלווה לראש הישיבה את הכסף רק בתנאי שיתן לו את המתנות לאביונים.

[א]

קיום מתנות לאביונים במתנה ע"מ להחזיר

א. הנה אם אחד יאמר לעני שהוא חפץ לתת לו אלף דולר מתנות לאביונים בתנאי שהעני יקדים ויתן לו מתנה של אלף דולר, ברור ופשוט שלא קיים בכך שום מצוה, כי לא נוסף לעני שום ממון הואיל והמתנות לאביונים שקיבל היה מותנה בכך שיוציא כנגדו אותו סכום, [וכן הנותן לעני מתנה ע"מ להחזיר כתבו המקור חיים וילקוט הגרשוני (סי' תרצ"ה) יוסף אומץ להחיד"א (סוסי"ב) ועיקרי הד"ט (סי' ל"ו סק"ד) דלא יצא יד"ח, ותמהו ע"ד הפמ"ג שנסתפק

בזה והובא בביה"ל (סי' תרצ"ד ס"א), וכתב בספר שלמי תודה (עמ' רנ"ז) דגם לד' הפמ"ג הטעם דיוצא יד"ח הוא כי מקבל עתה ממון שיכול להשתמש בו בפורים ואח"כ יחזיר כסף אחר, אבל אם אין לו שום תועלת והנאה בפורים י"ל דלא יצא יד"ח לכו"ע].

אולם האומר לעני שהוא חפץ לתת לו אלף דולר אבל אין לו כסף מזומן ולכן הוא מתנה את הנתינה בכך שהעני ילווה לו אלף דולר למשך חודש מסתבר שקיים את המצוה, כי העני קיבל אלף דולר ומה שהלווה לו הלא יחזיר לו בעוד חודש, וזהו יסוד העצה הנ"ל.

קיום המצוה כשהעני אינו יודע שקיבל את הכסף

ב. רבים מהפוסקים נקטו דקיום מתנות לאביונים מותנה בכך שיוכל העני להשתמש בכסף בפועל לצורך סעודת פורים, ולא די בכך שבדיני חו"מ זכה העני בכסף, כגון אם הפקיד כסף בחשבון הבנק של העני והעני איננו יודע מזה ביום הפורים נקטו פוסקי זמנינו שלא קיים את המצוה (עי' אגרת הפורים ספטימוס עמ' ע"ז וכן האריך בזה בשו"ת אפרקסתא דעניא ח"א סי' כ"ד לענין עני שקיבל מתנות לאביונים וסבור שנתנו לו בתורת משלוח מנות ובפנינים משלחן רבינו הגרא"ג גנחובסקי זצ"ל פורים תשע"ג שנו"נ בכל דבריו).

מתנות לאביונים ע"י צ"ק בשעה שהבנק סגור

וכן הנותן צ"ק (למוטב בלבד) בזמן שהבנק סגור ואין העני יכול לגבות את הכסף ביום הפורים נקטו רבים מפוסקי זמנינו שלא יצא יד"ח לפי שאינו יכול להשתמש בכסף לצרכי סעודת פורים (עי' שלמי תודה פורים עמ' רנ"ו ואגרת הפורים שם ויבקשו מפיהו פורים ח"ב עמ' תקצ"ב ועוד רבים). וא"כ יש לדון דבאופן הנ"ל הרי לא נוסף לו כסף שיוכל להשתמש בו ביום הפורים אלא רק בעוד חודש.

אולם מסתבר דאין בכך חשש, כי סו"ס קיבל כסף בעין שיכול להשתמש בו לצרכי הסעודה, ומה שנתניה זו היתה מותנית בהוצאת כסף משלו לצורך ההלוואה, תנאי מילתא אחריתי היא, וא"ז נחשב שלא קיבל ממון שיכול להשתמש בו לצורך הסעודה. ואף שבעובדא הנ"ל לוה העני את הכסף ועליו להחזירו לאחר כמה דקות ולא יוכל לקנות צרכי סעודת פורים בכסף שקיבל בתורת מתנות לאביונים אין בכך כלום, כי ב' ענינים הם ההלוואה והמתנות לאביונים, והמתנות לאביונים לא היה מותנה בכך שיחזיר לאלתר את הכסף למי שלווה ממנו, והרי זה כמו עני שיש לו חוב אחר לשלם תוך כמה דקות ובא אחד ונתן לו מתנות לאביונים ופרע בזה מיד את חובו ולא קנה בזה צרכי סעודת פורים, דפשוט שקיים את המצוה, כי העני יכול היה לקנות עם הכסף צרכי פורים, ומה שהוא לפרוע בכסף זה את חובו א"ז נפ"מ לנותן המתנות לאביונים.

אם אפשר לקיים מתנות לאביונים בספק

ג. אך יש לפקפק בזה מטעם אחר, דהנה נראה דאחד שנתן מתנות לאביונים לעני בספק, כגון שהיה ספק בקנין ולא מוכרע אם הכסף שייך לעני, ומשום כך אין העני יכול להשתמש בזה לצרכי סעודת פורים, לא קיים את המצוה גם לפי הצד שהכסף שייך לעני, כי סו"ס צריך שתהיה לו אפשרות להשתמש עם הכסף בפועל.

ונראה עוד שגם אם הכסף בודאי שייך לעני אולם יש ספק אם הוא מתנות לאביונים, כגון גבאי צדקה האומר לעני שיש לו ספק אם נשאר עבורו כסף בקופה, והוא נותן לו כסף שיכול להשתמש בו לאלתר אבל זה ספק מתנה ספק הלואה ומחר יתברר אם עליו להחזיר את הכסף, י"ל דלא יצא יד"ח לפי כל הצדדים וא"ז בגדר ספק מצוה אלא בודאי אין בזה קיום המצוה, דאף שבפועל הוא יכול להשתמש בכסף זה, מ"מ א"ז נחשב מתנה שהוא יכול להשתמש בה לצורך הסעודה אם עליו להסתכן בכך שהוא משתמש בכספי הלואה ויציטרך לפרועו למחרת, ואין הנותן מקיים את המצוה אלא באופן שמחמת הכסף שלו יכול העני להשתמש בו לסעודת פורים בלא חשש.

הפקיד לעני כסף בחשבון הבנק והעני סבור שזו המשכורת החודשית

וכן באופן שנתבאר לעיל בשם פוסקי זמנינו דהמפקיד כסף לעני בחשבון הבנק והעני אינו יודע מזה ביום הפורים לא קיים את המצוה, נראה לפו"ר דה"ה אם העני יודע מזה אלא שהוא סבור שזוהי המשכורת החודשית שלו ואיננו יודע שזו מתנה, לא קיים את המצוה, דאף שבפועל הוא יכול להשתמש בכסף זה, מ"מ א"ז נחשב מתנה אם הוא סבור שעליו להשתמש בכסף שלו לצורך כך.

מעשר, לפי שהגבאי הוא שמוכר את העליות ולא העניים, וא"כ לגבי הגרלה סינית שגבאי הצדקה עורכים את ההגרלות ולא העניים מסתבר דמותו. אלא דזה תלוי אם מתנות ההגרלה הם מכסי העניים או מתנות שנתרמו במיוחד למטרה זו, דאם הם ממון העניים י"ל להגבאים נחשבים יד עניים לענין זה, ומשום כך אסר הגר"ק זצ"ל.

אך י"ל בזה כמה טעמים להיתר;

אם איסור כהן המסייע שייך גם במתנות עניים ובמתנות לאביונים

א. בעיקר האיסור דקדקו החת"ס (נדרים פה:) ודרך אמונה (פי"ב מתרומות ה"ח) מדעת הרמב"ם דאין איסור כהן המסייע במתנות עניים אלא רק במתנות כהונה ולויה (ודלא כד' רש"י בכורות כו:), והרחיב בזה בשו"ת להורות נתן (ח"ה סי' ע'), וביאר בדרך אמונה דזה תלוי ביסוד איסור כהן המסייע בבית הגרנות, דרש"י (תמורה ח: וערכין כח:) ביאר דמיחזי כמאן דשקיל ליה בתורת שכירות ורחמנא אמר ליתן לו בחינם, והיינו דהוי חסרון בנתינה, דמצות נתינה היא בחינם ואם מסייע לו מחזי כמי ששילם על כך ואין בזה קיום מצות נתינה, ולפי"ז פשוט דאף במתנות עניים הוא כן.

אולם הרמב"ם שם ביאר באופ"א, וז"ל: 'איסור לכהנים ולוים לסייע בבית הגרנות כדי ליטול מתנותיהן, וכל המסייע חילל קודש השם, ועליהם נאמר שיחתם ברית הלוי, ואסור לישראל להניחו שיסייעוהו אלא נותן להם חלקן בכבוד. נתן תרומה לכהן ע"מ להחזירה יצא ידי נתינה ואסור לעשות כן מפני שנמצא כמסייע בבית הגרנות, וכן אסור להן שיחטפו תרומה, ואפילו לשאול חלקן בפינה אסור, אלא נוטלין בכבוד שעל שלחן המקום הם אוכלין ועל שלחן הם שותים ומתנות אלו לה' הם והוא זיכה להן שנאמר ואני נתתי לך את משמרת תרומותי' עכ"ל. ומשמע דהוא מעין דין למשחה, דצריך להחשיב את הנתינה בדרך גדולה וכבוד, וכ"כ בערוך השלחן (י"ד סי' ס"א סכ"ו). ולפי"ז לא שייך זאת במתנות עניים. וכתב החת"ס דכן משמע בגמ' שהביאו הפסוק 'ושחתם ברית הלוי'. [והנה הגירסא בגמ' לפנינו 'ועניים', וכתב החת"ס דהרמב"ם כנראה לא גרס כן, אולם בהל' הרמב"ן ופיה"מ להרמב"ם הגירסא 'עניים' בלא ו', ואפשר דקאי על הכהנים והלוויים שהם עניים]. ובדרך אמונה שם ביאר דהרמב"ם והרמב"ן לשיטתם דס"ל דפדיון הבן מקיימים במתנה ע"מ להחזיר ודלא כד' תוס'.

ב. אף לד' רש"י יש לדון דזהו רק במתנות עניים שזיכתה להם תורה ולא בשאר מצות צדקה, [ואף מעשר כספים נראה דלא הוי בגדר מתנות עניים, דהא קי"ל לעיקר דאינו חיוב גמור אלא רק מנהג, וגם קי"ל לעיקר דיכול ליתן מהמעשר כספים לת"ת ולא רק לעניים].

ליתן כספי צדקה לעני ע"מ יאמר תהילים

וסייעתא לזה משו"ת כתב סופר (י"ד סי' ק"ב) שהתיר לחלק כספי צדקה לעני ע"מ שילמד ויאמר תהילים לרפואת החולה. הרי דלא חשש בזה לאיסור כהן המסייע.

ג. אפי' אם בכל מצות צדקה קיים איסור זה כיון שסו"ס הוא מחויב ליתן לעני צדקה בחינם ולא בשכר, מ"מ במתנות לאביונים הוא חידוש טפי, כי יסוד החיוב אינו מחמת העני אלא חובת גברא ליתן צדקה, ואפי' אם אין עני לפניו עליו לחפש עני כדי לקיים על ידו מתנות לאביונים, דעיקר החיוב הוא להרבות שמחה ורעות ע"י המתנות לאביונים כל' הרמב"ם (פ"ב ממגילה ה"ז) ולא כדי למלא צרכו של העני וליתן לו מתנה בחינם. וצ"ע.

ד. בניד"ד דכל עיסוקו הוא בשביל לתת לעני מסוים זה, ואינו מבקש לעצמו דבר, נראה דלא מיחזי כלל כמאן דשקיל ליה בתורת שכירות, ופשיטא דמותו.

והנה בדרך אמונה שם כתב בשם הירושלמי דיש איסור נוסף ליתן טובת הנאה תמורת התרומה משום מראית העין דנראה כמוכר התרומה בממון ויש כאן חילול ה' ע"ש. ויש לצדד דג"ז לא שייך בניד"ד מהטעמים הנ"ל, דהאיסור הוא רק במתנות כהונה ומתנות עניים שזיכתה להם תורה משלחן גבוה ונראה כעושה סחורה בשל גבוה, משא"כ בשאר צדקה ובפרט במתנות לאביונים. וגם לזה יש להביא סייעתא מדברי הכת"ס הנ"ל שהתיר לחלק כספי צדקה לעני ע"מ שילמד ויאמר תהילים לרפואת החולה.

ובניד"ד דכל ההלואה היא רק כדי שיוכל לתת לעני את המתנות לאביונים בלא"ה פשוט דלא שייך בזה מראית העין.

ולפי"ז י"ל דאף אם העני יראה שהופקד בחשבוננו אלף דולר אבל הוא מסתפק אם זו המשכורת החודשית שלו (שהקדימו לו את הפקדת המשכורת לחשבון הבנק שלו) או מתנות לאביונים, לא יצא הנותן יד"ח, מאחר וההשתמשות בכסף לצורך הסעודה כרוכה בנטיילת סיכון מצד העני שהוא מבזבז את כספו האישי לצורך כך.

ולפי"ז נראה דגם בניד"ד הואיל והעני קיבל כסף שיש חשש שהוא שלו מעיקרא ואי"ז מתנות לאביונים י"ל דלא קיים בזה את המצוה גם לפי הצד שהגביר ישלם לבסוף את הכסף.

[ואולי הדבר תלוי אם העני מסכים להסתכן ולהשתמש במעות אלו לצורך סעודת פורים, דאם מסכים להסתכן, אף אם בפועל לא יעשה כן (כי כבר יש לו סעודת פורים) אין כאן חסרון בנתינה, וצ"ע].

והנה חכ"א טען דדמי לנותן כרטיס הגרלה לשם מתנות אביונים דבודאי יצא יד"ח כי הוא שווה כסף ויכול לקבל תמורתו ממון, וה"נ בניד"ד הרי בודאי יכול לקבל ממון תמורת נתינה זו, שהרי רבים יסכימו לתת לו סכום מסוים תמורת התחייבות שלו שאם יקבל את האלף דולר מהגביר יעבירם להם. אך נראה דלא דמי, דכרטיס הגרלה הוי דבר שיש בו ממש והוא שווה כסף, וכן שטר חוב הוא דבר שיש בו ממש הניתן למכירה והוא שווה כסף, אבל בניד"ד שהתחייבות של הגביר היא בעל פה אין כאן דבר שיש בו ממש, ומה שחבירו יסכים ליתן לו ממון תמורת ההתחייבות הנ"ל, אי"ז נחשב מחמת כן שיש בידו כעת מתנה שיכול להשתמש בה לקנות צרכי פורים, ועוד שראש הישיבה התחייב לגביר ליתן עבורו מתנות לאביונים באופן שיקיים את המצוה בכל האלף דולר ולא בסכום מועט לפי ערך מכירת התחייבות של ספק אלף דולר.

שהעני ילוה את הכסף לגביר ולא לראש הישיבה

ד. ונראה להציע עצה אחרת, שהעני ילוה את הכסף לגביר ולא לראש הישיבה, ומסתבר דיכול להלוות לגביר בלי לדבר עמו על כך, לפי שהגביר הלא ביקש מראש הישיבה לתת עבורו מתנות לאביונים, ומסתבר שנכלל בזה שראש הישיבה ישיג לו הלואה ממאן דהו והוא ממנה את ראש הישיבה שליח לתת את כסף ההלואה כמתנות לאביונים, ואכן ראש הישיבה השיג לו הלואה ממאן דהו. ואם יעשה כן אין כאן שום חשש, דההלואה היא הלואה גמורה לכל דבר, ואם לבסוף לא ישלם הגביר את ההלואה הקולר תלוי בצוארו להיות לוה רשע ולא ישלם, אך מ"מ קיים מתנות לאביונים כהלכה.

[ב]

אם יש איסור כהן המסייע בבית הגרנות במתנות לאביונים

איתא בגמ' (בכורות כו:) 'ת"ר הכהנים והלוים והעניים המסייעים בבית הרועים ובבית הגרנות ובבית המטבחים אין נותנין להם תרומה ומעשר בשכרן, ואם עושין כן חיללו, ועליהן הכתוב אומר שחתם ברית הלוי, ואומר ואת קדשי בני ישראל לא תחללו ולא תמותו'. ומבואר בגמ' (קידושין ו:) דמשום כך אסור ליתן לכהן תרומה במתנה ע"מ להחזיר.

קניית כרטיס הגרלה למכירה סינית בכסף מעשר

ומטעם זה הורה הגר"נ קרליץ זצ"ל לאסור קניית כרטיסי הגרלה למכירה סינית בכסף מעשר, מפני שהעני נותן לו כרטיס הגרלה כדי שיתן לו את כספי המעשר.

להתנות עם אברכי כולל שיתרמו את המעשר כספים לכולל

וכן דנו פוסקי זמנינו אם מותר להתנות עם אברכי כולל שינכו את המעשר כספים מהמילגה המיועדת להם לטובת הכולל, ונאמרו בזה כמה צדדים, ויש שכתבו דיש בזה איסור כהן המסייע בבית הגרנות, דתמורת קבלתו לכולל הוא נותן את המעשר כספים, והרי זה דומה למי שמתקבל לעבודה אצל כהן ע"מ שיתן לו תרומותיו.

לקנות עליה לתורה בכסף מעשר

[והנה איסור זה הוא רק על הכהן מקבל התרומה, אבל ישראל הנותן טובת הנאה לחבירו כדי שיתן את התרומה לבן בתו כהן אין בזה משום כהן המסייע כמבואר בסוגיא (בכורות כו:), ונראה דמטעם זה התיר הט"ז (סי' רמ"ט סק"א) לקנות עליה לתורה מכספי

[ג]

המלוה ע"מ שיתן לו הלווה מתנות לאביונים

אם הוא ריבית קצוצה

עוד יש לדון בנ"ד מצד איסור ריבית קצוצה, דנמצא שהעני מלוה כסף בתנאי שהמלוה יתן לו מתנות לאביונים, והרי זה דומה למש"כ הרא"ש (פ' איזהו נשך סי' י"ז) בשם הרמב"ן דכהן שהלוה מעות לישראל ע"מ שיתן לו תרומותיו הוא ריבית קצוצה למ"ד טובת הנאה ממון, והובא בב"י (יו"ד סי' ק"ס סכ"ג) וביאור הגר"א (סקנ"ד). [אמנם בדברי הרמ"א שם מבואר דזהו רק למ"ד טובת הנאה ממון, והגר"א שם ציין לרמ"א (ח"מ סי' ר"ג) שפסק דטובת הנאה אינה ממון וכ"ה ברמ"א (ח"מ סי' רע"ו), אולם בנ"ד בודאי הוא ממון כי כבר יצא הגביר יד"ח מתנות לאביונים ואיננו מחויב בזה, ועוד דגם אם טובת הנאה אינה ממון יש בזה איסור ריבית דרבנן כמבואר ברמ"א שם]. וכן מבואר בשו"ע (סי' ק"ס סי"ד) דהמלוה לחבירו ע"מ שיתן צדקה לעני הוא ריבית קצוצה, וכ"ש אם מתנה ע"מ שיתן צדקה למלוה בעצמו.

יש לדון להתיר הדבר מב' טעמים;

א. בנ"ד הלווה חפץ לתת לו את המתנות לאביונים שלא מחמת ההלוואה, והוא זקוק להלוואה כדי שיהא לו כסף לתת לו את המתנות לאביונים, ונמצא דא"ז שכן המתנת מעות אלא להיפך, [וכ"כ סברא זו בספר ויאר לנו (פורים עמ' קמז-קמט)].

כהן שהלוה לאבי הבן חמשה סלעים בתנאי

שיפדה אצלו את בנו

אולם הנה בשו"ת כתב סופר (יו"ד סי' קמ"ו) כתב אודות אחד שלא היו לו מטבעות של כסף לפדות בנו ובא כהן אחד ואמר שילוה לו את המטבעות בתנאי שיפדה אצלו, וכתב הכת"ס דהוי ריבית והחמיר בזה טובא וכתב דהוי מצוה הבאה בעבירה ולא קיים המצוה ע"ש, ולכא' דמי לניד"ד. [וגם באופן שמלוה לראש הישיבה והגביר נותן את המתנות לאביונים שהוא הריבית מסתבר דאסור כדן השו"ע (יו"ד סי' ק"ס סי"ג) 'לא יאמר הלוה למלוה פלוני יתן בשבילי', ועי' חזו"א (סי' ע"א סק"א) שהאריך בענין זה, וצ"ע].

אך נראה דלא דמי לדברי הכת"ס, דהתם לולי ההלוואה לא היה פודה אצלו (אלא היה משיג הלוואה מישראל אחר ופודה אצל כהן אחר), אבל בנ"ד הוא רוצה לתת את המתנות לאביונים לאברך מסוים, וגם אילו ישיג הלוואה ממקום אחר יתן לאברך המסוים הזה את המתנות לאביונים, ובכה"ג ההלוואה היא רק כדי שיהא לו כסף לעשות את רצונו, [כלומר הלווה אינו מתחייב את הריבית כדי לקבל את ההלוואה אלא להיפך, הוא לוה כדי שיוכל לתת את הריבית במתנה גמורה], והרי זה דומה למי שבא לקנות חפץ בחנות ואין לו כסף והמוכר מציע לו הלוואה כדי שיוכל לקנות, ומתנה את ההלוואה בכך שיקנה ממנו את החפץ בכסף זה, ומצינו כן בדין הקדמת מעות במקח (טרשא) דמותר מטעם זה, [אך אי"ז ראייה מוכרחת לפי ששם הוא ריבית דרבנן ולא ריבית דאורייתא], וסברא זו כתובה כמה מספרי זמנינו לגבי מקרים דומים [ברית יהודה (פ"ו הערה כ"ט) קיצור דיני ריבית המצויים (עמ' קעב-קעד) ואסוקי שמעתתא (ריבית ח"ב עמ' י"א)].

כשהמלוה מגביל את השימוש במעות למטרה

מסויימת כגון ליתן צדקה לפלוני לא הוא ריבית

ב. היתר אחר יש בזה, דלא חשיב ריבית אלא הגבלה על השימוש בהלוואה, דמותר לאדם להלוות ע"מ שלא ישתמש בו הלווה אלא לצורך מסוים כגון ליתן צדקה לפלוני וכדו', דאינו אלא מגביל את שימוש ההלוואה, ואינו מחייבו בדבר מסוים מחמת ההלוואה, אלא רק מגביל את ההלוואה, שמסכים להלוות למטרת צדקה זו בלבד, ואם אינו רוצה ליתן הכסף לצדקה אינו מלווה, ונמצא שאין כאן שום חיוב על הלווה אלא הגבלה בהלוואה, וכמו שהמלוה יכול לבחור למי להלוות לראובן או לשמעון, כמו כן יכול לבחור אם להלוותו לכל צרכיו או להגביל את ההלוואה ולהלוותו רק לצורך למטרה מסוימת, [וכ"כ בספר ברית יהודה פ"ו הערה כ"ט וספר קיצור דיני ריבית המצויים עמ' רמו-רפו בשם הגר"א ברטלר זצ"ל], ועל כן י"ל דאף כשמגביל את השימוש בנתינת צדקה למלוה בעצמו לא חשיב ריבית, לפי שאין הלווה מתחייב ליתן דבר אחר מלבד ההלוואה אלא רק מגביל את אפשרות השימוש בהלוואה ותו לא.

טעם היתר קופות הצדקה לזכות כסף מזומן

לצורך מתל"א בו ביום למי שתורם בצ"ק דחוי

ורבים כתבו דזהו יסוד המנהג בקופות הצדקה בזמנינו, דמי שתורם בצ"ק דחוי לקופות הצדקה עבור מתנות לאביונים הם מזכים לו כסף מזומן כדי לקיים מתנות לאביונים בו ביום, ונמצא שמקבל הלוואה מגבאי הצדקה וההלוואה מותנית בזה שנותן מתנות לאביונים לעניי הקופה ויש בזה נידון של ריבית מדין ערב, [ובזה לא תועיל הסברא הקודמת שכתבנו דבלא"ה הוא חפץ לתת לעני זה גם אם יקבל הלוואה מאחר, כי פעמים רבות אינו כן, ואילו יקבל הלוואה מאחר יתן המתנות לאביונים לעניים אחרים, ורק מחמת ההלוואה הוא נותן לקופת צדקה זו], ורבים כתבו שהיתר הוא משום הסברא הנ"ל, דא"ז חשוב ריבית כי אם הגבלת השימוש בהלוואה, [גנת אגוז בשם הגר"א גנחובסקי זצ"ל (תשע"ו עמ' קמ"א) שושנת ישראל (פורים עמ' קל"ג) סדר הלוואה (עמ' שע"א), וכע"ז בספר ויאר לנו בשם הגר"מ ש' קליין שליט"א (פורים עמ' קמ"ח), וכן אמרו מרן הגר"ד לנדו שליט"א והגאון רבי נתן קופשיץ שליט"א, והגר"ל שליט"א דימה זאת לעיסקא שמתנה דהלווה ישקיע את המחצה מלוה יחד עם המחצה פקדון באותו עסק ואין בכך משום ריבית (ויש לדון בדמיון זה ואכ"מ), וכן יש לדמות זאת לערב קבלן שמקבל את המעות מהמלוה ומעביר ללווה, דנחשב שהערב הוא לוה בעצמו ואח"כ מלוה את המעות ללווה, ונמצא דהלוואתו מותנית במה שמתחייב להלוות את המעות ללווה, וע"ע בספר ויאר לנו שם הרחבה רבה בענין זה של קופות הצדקה בזמנינו].

לוה כסף מהמחותן בחתונה כדי להכניס לו

את הכסף כמתנה בתיבה המיועדת לכך

ונציע עוד ב' דוגמאות שיש בהם את ב' ההיתרים הנ"ל;

א. יש חתונות שהמנהג שם שכל מי שבא לחתונה מכניס סכום כסף בתיבה המיועדת לכך עבור המחותנים, והוי עובדא באחד שבא לחתונה ולא היה כסף בכיסו ולכן ניגש למחותן וביקש ממנו להלוות לו כסף לצורך כך ובהזדמנות אחרת יחזיר לו, והמחותן הסכים מיד, והיה ברור שהוא מלוה לו רק לצורך זה, ואח"כ נתעוררו לשאול אם היה בזה איסור ריבית קצוצה, שהמחותן הלוה לו רק ע"ד כן שהוא נותן לו מתנה מלבד תשלום ההלוואה. אולם יש בזה את ב' ההיתרים הנ"ל, דא"ז בגדר ריבית אלא הגבלת השימוש במעות ההלוואה, וכן אין הלוה מתחייב על הריבית כדי לקבל את ההלוואה אלא להיפך, הוא לוה כדי שיוכל לתת את הריבית.

גמ"ח המלוה כסף לבני המשפחה המתחייבים

לסייע בזה לאב בהוצאות החתונה

ב. מצוי בזמנינו גמח"ם שמטרתם לסייע בהוצאות נישואי הילדים, ולכן הם מלוים רק לבני המשפחה המתחייבים לתת את סכום ההלוואה כמתנה לאב לצורך תשלום החובות מנישואי הילדים, ודנו אם יש בזה משום ריבית קצוצה מדין ערב. וגם בזה יש את ב' ההיתרים הנ"ל, דאין כאן אלא הגבלת השימוש במעות ההלוואה, וכן אין הלווה מתחייב על הריבית כדי לקבל את ההלוואה אלא לוה כדי שיוכל לתת את הכסף כמתנה לאב.

אולם צ"ע בכ"ז מדברי הכת"ס הנ"ל שנקט לענין פדיון הבן דהוי ריבית קצוצה. ואולי י"ל דהכת"ס איירי באופן שהכהן המלוה לא התנה על מעות ההלוואה שישתמש דוקא בהם לפדות אצלו אלא התנאי היה שהלווה יפדה אצלו את בנו ואפי' במעות אחרים, ובאופן זה א"ז הגבלה בעצם ההלוואה אלא התחייבות נוספת והוי רבית, [וכ"כ בספר סדר הלוואה שם].

כסף המוגבל בשימוש שווה פחות ממחירו הנקוב

והנה מטו בשם הגר"א ברטלר זצ"ל ששורר בעיקר הסברא הנ"ל, דהמלוה כסף עם הגבלה לשימוש למטרה מסויימת בלבד, י"ל דהכסף שווה עבורו פחות ממחירו הנקוב, כי אינו יכול להשתמש בו לכל דבר, וא"כ כשהוא מחזיר לו את הסכום המלא והמלוה יכול להשתמש בו לכל דבר בלי הגבלה, נמצא שמחזיר לו יותר מהערך שקיבל. אלא דבספר גנת אגוז (שם) העיר על כך, דאם סברא זו נכונה נמצא דאסור להלוות כסף לאדם ולהגביל את השימוש בכסף לצרכי אכילה וכדו' וזו לא שמענו. וכן הסיק הגר"א ברטלר זצ"ל דאין בכך חסרון, וא"ז נחשב שהכסף שווה פחות.

יצא מירושלים לב"ב בע"ש ע"ד לחזור בבוקר י"ד ובשבת נמלך לחזור במוצ"ש

הנה בשנה זו יחולו ימי הפורים בימים ראשון ושני, יום י"ד באדר ביום ראשון ופורים דמוקפין ביום שני, ורבים שיסעו כבר מערב שבת מביתם שבירושלים [המוקפת חומה מימות יהושע בן נון] לבני ברק [שנידונת כעיר פרזית] על דעת לחזור ביום ראשון או שני. ויש לעיין בכגון שבערב שבת כשנסע לב"ב היה בדעתו לחזור לביתו בבוקר יום י"ד, אלא שבתוך השבת נזכר שלא נטל עימו את התפילין ונמלך לחזור לביתו כבר בליל י"ד וכן הוה, אם יש צד שנתחייב לקרות המגילה ביום י"ד או עכ"פ בלילו.

שני הענינים בדין פרוז בן יומו השניים במחלוקת המ"ב והחזו"א

ולבירור הדבר בס"ד יש להקדים שני הענינים בדין פרוז בן יומו השניים במחלוקת המ"ב והחזו"א: א] באיזו שעה צריך שיהא בעיר כדי שיחול עליו הדין פרוז, שבמ"ב (תרפ"ח סוסק"ב) הביא מהט"ז דדוקא אם היה בעיר בתחילת היום, ודעת החזו"א (קנ"א, קנ"ב סק"ה, שם סק"ו ד"ה דינים) שהכל תלוי בתחילת ליל י"ד אם באותה שעה היה בעיר. ב] קי"ל שלא נעשה פרוז בן יומו אלא כשמתחילה היה בדעתו להיות בעיר בתחילת יום י"ד, ונחלקו באיזו שעה צריך שיהא דעתו לזה, שהחזו"א (קנ"א, קנ"ב סק"ו שם) כתב שהכל תלוי בדעתו בכניסת ליל י"ד, ובמ"ב (שם) שכתב 'בעת נסיעתו' משמע שדעתו בשעת יציאתו מביתו היא הקובעת.

והשתא בנידון דידן שכשיצא מביתו היה בדעתו לשהות בעיר עד תחילת יום י"ד, ובליל י"ד כבר היה בדעתו לחזור לכרכו בעוד לילה וכן עשה, בין לשיטת המ"ב ובין לשיטת החזו"א לכאן לא יתחייב בקריאת המגילה ב"ד, לשיטת המ"ב כיון שאינו בעיר בתחילת היום, ולשיטת החזו"א כיון שבתחילת הלילה לא היה בדעתו להיות בעיר בתחילת היום. אמנם שמא יש מקום לחוש לדעת המ"ב בזה ולדעת החזו"א בזה, והיינו דשמה השעה בה צריך שיהא בעיר היא תחילת הלילה כדעת החזו"א, ולענין דעתו אזלינן בתר שעת יציאתו מביתו כדעת המ"ב, דלכאן שתי פלוגות חלוקות הן ולא תליין בהדדי.

ביאור מה שהדבר תלוי בדעתו שמתחילה להמ"ב ולהחזו"א

אבל הנראה דז"א, דמה שבן כרך שהלך לעיר אינו מתחייב ב"ד אלא כשהיה דעתו מתחילה להיות שם בתחילת היום, ביאורו תלוי בפלוגת המ"ב והחזו"א, והוא דלכ"ע כדי שיחול עליו שם פרוז בן יומו צריך שיהא בעיר בשעת חלות חיוב הקריאה דיום שהיא העיקרית, ולדעת המ"ב שעת חלות החיוב בתחילת היום, ולכן צריך שיהא בעיר בתחילת היום, וגם דוקא כששהותו בעיר מדעתו מתחילה עקירתו מן הכרך, שיצא מביתו על דעת להיות קבוע בעיר בשעת החיוב², ולדעת החזו"א שעת חלות חיוב קריאת המגילה בתחילת הלילה, שבכניסת יום הפורים מתחייב לקרות המגילה בלילה ולשנותה ביום, וכל שבאותה שעה נמצא בעיר ודעתו להתעכב בה עד תחילת היום שהוא זמן קיום מצות הקריאה העיקרית מעתה ה"ל פרוז בן יומו לקרות לילה ויום.

הרי דמה שבן כרך שהלך לעיר אינו מתחייב ב"ד אלא כשהיה דעתו מתחילה להיות שם בתחילת היום, לדרכו של המ"ב היינו

טעמא שתהא השהות בעיר בתחילת היום לדעתו משעת יציאתו מן הכרך, ולדרכו של החזו"א טעמו שבתחילת הלילה שהיא שעת חלות חיוב הקריאה יהא בדעתו להיות בעיר בזמן הקריאה העיקרית.

ולזה נמצאו שתי מחלוקות המ"ב והחזו"א כרוכות זו בזו, ולומר שלדין פרוז בן יומו סגי במה שנמצא בעיר בתחילת הלילה כדעת החזו"א, ומ"מ צריך שבשעת הלכתו מן הכרך יהא בדעתו להיות בעיר בתחילת היום הוא דבר שאין לו הבנה, והווי כתי חומרי דסתרי אהדי שעליו הכתוב אומר הכסיל בחושך הולך.

חובת הקריאה בלילה אע"פ שעדיין לא היה בעיר בתחילת היום

אמנם עדיין יש מקום עיון לגבי קריאת הלילה, דהנה לשיטת המ"ב שכדי להתחייב כפרוז בן יומו צריך שיהא בעיר בתחילת היום כתב החזו"א (קנ"א) 'אינו מובן, שאם בן כרך שהוא בעיר ב"ד אינו כבן עיר עד שהיה כל הלילה אימתי יקרא בליל י"ד', וכבר עמד בזה הפמ"ג (מ"ז סק"ו) שכתב דלגבי קריאת היום דוקא הוא דבעינן תרווייהו - שיהא בדעתו להיות בעיר בתחילת היום ושאכן יהא שם באותה שעה, אבל לגבי קריאת הלילה כל שדעתו להיות בעיר בתחילת היום נתחייב, ואף אם לבסוף יצא מן העיר בעוד לילה מ"מ מקודם היה חייב לקרות³.

ומה שהקשה החזו"א דא"ל שהשם פרוז בן יומו צריך להימצאותו בעיר בתחילת היום איך יתחייב מקודם לזה בקריאת הלילה, לכאן יש ליישבו בתרי אנפי:

א] י"ל דקושיית החזו"א לטעמיה שחובת הקריאה דיום חלה כבר עם כניסת יום הפורים בתחילת הלילה, ואם צריך שיהא בעיר גם בתחילת היום, על כרחין שהוא תנאי חיצוני המוכרח לשם פרוז בן יומו, וזהו שהקשה דא"כ איך יתחייב בקריאת הלילה קודם שנתקיים אותו התנאי, אבל למה שנתבאר לדעת המ"ב ששעת חלות החיוב בתחילת היום ולכן צריך שיהא בעיר באותה שעה כדי שיהא פרוז להתחייב בקריאה, לזה שפיר נחא דהיינו דוקא כלפי חובת הקריאה ביום, דכל שכשבאה לחול עליו חובת הקריאה איננו בעיר לאו פרוז הוא כדי להתחייב, אבל בלילה שכן נמצא בעיר ודעתו להתעכב בה עד תחילת היום שעתיד להתחייב בעיקר מצות הקריאה, מאי איכפת לן אם לבסוף חזר לכרכו בעוד לילה, סו"ס כעת הוא בעיר ופרוז בן יומו להתחייב בקריאת הלילה.

ב] ועוד י"ל גם לפי דרכו של החזו"א, דמה שצריך שיהא בעיר בתחילת היום, לאו היינו משום דבלא זה לא יוכל לחול עליו שם פרוז, רק הטעם משום 'דכל שיצא קודם אור היום בטלה מחשבתו הקודמת ואינו נעשה פרוז' [כלשון החזו"א עצמו (קנ"ב סק"ה)], והיינו דמה שלבסוף לא היה בעיר הוא ביטול דעתו הראשונה, דאיתי מעשה ומבטל מחשבה, וזה שייך רק לאחר שחזר לכרכו ולגבי קריאה דיום, אבל בלילה שעדיין בידו להיות בעיר כדעתו הראשונה שפיר ה"ל פרוז בן יומו להתחייב בקריאה.

דעת של איזו שעה קובעת לחיוב הקריאה בלילה

העולה מדברי הפמ"ג הנ"ל, שלהתחייב בקריאה דיום תרתי בעינן - שיהא בעיר בתחילת היום ושיהא דעתו לזה בשעת עקירתו מן הכרך, ואילו לענין קריאה דלילה בחדא סגי - שיהא דעתו להיות בכרך בתחילת היום.

וכאן יש לעיין, אם גם בזה הכל תלוי בדעתו של שעת יציאתו מביתו, וכל שבאותה שעה היה בדעתו להתעכב בעיר עד תחילת היום נתחייב בקריאת הלילה אפילו נמלך לחזור לכרכו, דומיא

¹ אם כי לזה צ"ע בלשון הש"ע 'אם היה דעתו לחזור למקומו בזמן קריאה ונתעכב ולא חזר קורא כמקומו', דנתעכב הרי משמע לאנסו, וא"כ אפילו לא היה בדעתו לחזור אינו נעשה פרוז או מוקף ב"י למש"כ הפמ"ג.

² עוד כתב הפמ"ג 'וגדולה מזו ב"ע לכרך, כל שדעתו להיות כל הלילה וקצת מהיום שם, פטור מקריאת המגילה, אף שאח"כ הלך משם רגע קודם עמוד השחר מה לו לעשות עוד', ולכאן היינו כשיטת הרא"ש שגם בב"ע שהלך לכרך אזלינן בתר יום י"ד, ובזה כתב הפמ"ג דכיון שהיה בדעתו להתעכב בכרך עד אחר עמוד השחר נפטר מלקרות המגילה בלילה, ואפילו אם לבסוף נמלך וחזר לעירו רגע קודם עמוד השחר, ואף שמאותו רגע דינו כב"ע להתחייב במגילה, מ"מ הרי אין שהות לקרות ומה לו לעשות עוד.

אמנם צ"ע, איך רשאי לחזור לעירו כשיועד שבה יכנס במצות קריאת המגילה ולא יוכל לקיים.

¹ וה"ה לב"ע שהלך לכרך, שלדעת המ"ב משמע שרק אם יהא בכרך בתחילת יום ט"ו ייעשה מוקף ב"י לקרות בט"ו, ולדעת החזו"א גם אם היה שם רק בתחילת הלילה חייב, ובמח"ב להחיד"א העתיק מספר אלפסי זוטא להרמ"ע מפאנו בזה"ל: וה"ה לב"ע שהלך לכרך וכו' אבל אם עתיד להאיר לו מזרח בט"ו והוא בכרך, נעשה מוקף ב"י ואינו קורא אלא בט"ו, ואפילו חזר לעירו בליל ט"ו, הואיל וחשכה לו בכרך נתחייב לברך ולקרות בט"ו לילה ויום, כיון שנעשה מוקף, ע"כ, הרי כשיטת החזו"א.

² וכיון שכל הצורך בדעתו של שעת יציאתו מביתו כדי שתהא השהות בעיר בתחילת היום מדעת וברוך קבע, א"כ כ"ש שבתחילת היום צריך שתהא השהות מדעת, לאפוקי בכגון שכשיצא מביתו היה בדעתו להיות בעיר בתחילת היום, ושוב נמלך לחזור בלילה אך נתעכב לאנסו עד הבוקר, וכ"ה בפמ"ג בת"ד 'משמע דתרווייהו בעינן לר"ף, דעתו להתעכב ונתעכב ג"כ שלא באונס רק מדעתו'.

שיצטרכו לשלם מכס על נכסיהם, ונמצא דיכול להיות דהוא ובנים עד דורי דורות לא ישלמו לעולם מעשר על העשירות שנתקבצו על ידם.

ושאלה זו מסובך מאוד שיש כמה מציאותן בדבר וצריכים להיות בקי בעולם המסחר, וכששואלים הרבנים אינם יודעים מה להשיב, וכתבנו ע"ז מאמר גדול, אבל עדיין נשאר ליכמה ספיקות בהענין, ואקוה שהשי"ת יאיר עיני בסוגיא סבוכה זו, ואהנה אם יש לכת"ר מהלך בזה.

ב] ואכתוב את הנראה לענ"ד בענין זה, דהנה לא פירט כיצד הם מחזירים את ההלוואות מה שהם לוקחים מהבנק, דנכון שהבנק משעבד את הדירה ועל כן מוכן להלוות, אבל סו"ס צריך להחזיר את ההלוואה ומהיכן מחזירים, וכנראה המציאות היא שהם משכירים את הבתים, ובדמי השכירות הם מחזירים את ההלוואה, ואח"כ נשאר להם הבית להיות שלהם, הוא וההתיקרות שלו, ונמצא שצריך לנו לברר מקודם את עיקר הדין בכה"ג של בית אחד שבו הוא מרויח את הבית עצמו ע"י שמסלק את ההלוואה שלקח על הבית עם דמי השכירות שמקבל, האם צריך ליתן מעשרות.

והבאנו בזה במקום אחר מהגה"ג הגרמ"מ לובין שליט"א שכתב דיש ליתן מעשרות כבר מדמי השכירות, אמנם הארכנו שם לומר ולצדד דאי אפשר לחייבו על דמי השכירות כל זמן שלא גמר לשלם את הוצאות הבית שהרי יש לקזז את ההוצאות שהוציא על הבית שרק מכוחם הוא עושה את הרווחים, ועל כן רק אחר שיגמור לשלם את דמי הבית וממשיך להשכיר את הבית, הרי מעתה זה רווח שעליו לשלם ממנו מעשרות, דאין כבר הוצאות של קניית הבית לקזז כנגדו, ואילו הבית עצמו נראה דהוא עדיין נשאר כדין נכס שהרויח אותו דאין משלמים עליו מעשרות, אלא א"כ ימכרנו ויקבל עליו עצמו דמים ויפריש מעשרות מאותו הרווח.

ועתה יש לדון אם יקח הלוואה מהבנק על משכון אותו הבית שהוא כבר שלו לגמרי, ויקנה עם אותה הלוואה בית חדש, והוא מתכוין לשלם להבנק מדמי השכירות של הבית הקודם, ואת הבית החדש הוא משכיר ונהנה מהכסף שלו לשימוש עצמו, הנה אפשר לטעות ולומר שיצטרך לשלם פעמיים מעשרות, חדא הוא מדמי השכירות של הבית הקודם שכולו רווח, ומה אכפ"ל שהוא משתמש בזה כדי להחזיר חובות הלא הוא רווח בלי הוצאות, ועוד יצטרך לשלם מדמי השכירות של הבית החדש שהרי מאחר שמחזיר את ההלוואה ממקום אחר נמצא דהוא רווח בלא הוצאות.

אך זה אינו, דהא עצם הדבר שצריך לשלם על הבית מדמי השכירות הראשון זהו גופא ההוצאות מה שהוא מוציא על כך שיהא בידו את מעות השכירות של הבית השני לצרכיו, שהרי אילו לא ישלם מכיסו את ההלוואה על הבית הזה שוב יצטרך לקחת את מעות השכירות האלו לשלם את ההלוואה והם לא יחשבו כמעות רווח, והכי נמי מה שהוא לוקח מעות שלו ומשלם את ההלוואה זהו ההוצאה שהוא מוציא בשביל שיהא לו את הרווח של השכירות מהבית השני, ומתקזז כנגד ההוצאות, ונמצא דסוף דבר גם על הבית השני לא יהא לו חיוב לשלם מדמי השכירות אלא עד שישלם את כל ההלוואה שלקח עליו, ואח"כ יש בידו בית שכל זמן שהוא עומד בתורת נכס אין בו דין תשלומים אלא כאשר ימכרנו ויביא ממנו דמים ישלם את המעשרות.

לפי העולה מהנ"ל, העשירים האלו שהרויחו בתים לא יצטרכו לשלם על הבתים שלהם כל עוד שהם עומדים להם בתורת נכסים, אבל מאחר שהם משתמשים בהם לשכירות א"כ ברגע שגמרו לשלם את הבתים עצמם מה שעלה להם לקנותם, מעתה כל כסף השכירות שהם משכירים אותם יצטרכו לשלם מהם דמי מעשרות, וגם אם ירצו ללוות ולהשתמש בהם להחזיר את ההלוואה הרי זה רק לאחר שיעשרו את דמי השכירות שהם מקבלים שהרי הם משתמשים בהם שימוש נוסף, והמעות האלו הם רווח בידם.

ג] ואמנם יש דבר שלא דיברנו בו, והוא מה יהא באופן שדמי השכירות של החודש שהוא מקבל, הם עולים על התשלום מה שהוא צריך לשלם כל חודש להבנק על המשכנתא שלקח, והוא רוצה להשתמש באותם הדמים הנוספים לצורך עצמו, אחר שמשמש לשלם את החוב החודשי המוטל עליו, והנה יש בזה ב' צדדים דמחד גיסא הרי סו"ס עדיין אין זה רווח כל עוד שלא גמר לשלם את הבית, אמנם מאידך י"ל כיון דסדר הרווח בכה"ג הוא שכסף זה אינו מיועד לתשלום ההוצאות, אלא יש בידו סדר אחר מהיכן לשלם את ההוצאות, הרי דמצורת העסק הזה יש לחשב שהדמים הנותרים הם דמים של רווח ויש לחייב עליו מעשרות, וכעת צ"ע בדבר זה.

דקריאת היום דאזלינן בתר דעתו של שעת יציאתו מן הכרך כשיטת המ"ב, ונפקא מינה לנידו"ד שכשנסע לב"ב היה בדעתו לחזור רק בבוקר יום י"ד ובתחילת הלילה נמלך לחזור כבר בלילה, דשמא בקריאת הלילה כן נתחייב לדעת המ"ב מחמת דעתו של שעת העקירה מן הכרך.

אבל מסתברא דלאו הכי הוא, כי חובת הקריאה בלילה מכח מה שדעתו להיות בעיר בתחילת היום, לכא' עניינה שעיקר מצות קריאת המגילה ביום, וכל שעתיד ועומד להתחייב בה ממילא דינו לקרות המגילה גם בלילה, וכל זה כשאכן דעתו גם בלילה להתעכב בעיר עד תחילת היום שיחול עליו הדין פרוז בן יומו ומצות הקריאה, אבל אם נמלך לחזור לכרכו בעוד לילה, הרי שאינו עומד לבוא לחיוב הקריאה ביום וממילא גם לא יתחייב בקריאת הלילה.

ועדיין יש לספק לשיטת המ"ב בכגון שבתחילת הלילה עדיין עמד בדעתו הראשונה להתעכב בעיר עד תחילת היום ושוב נמלך לחזור לכרכו בלילה, אם נימא שכבר חלה עליו מצות הקריאה בתחילת הלילה מכח דעתו של אותה שעה, או שמא החיוב תלוי ועומד כל שעה אם עתיד להתחייב בקריאה דיום, וכשנמלך לחזור בלילה פוקע גם חיוב הלילה, [ולשיטת החז"א פשוט לחיוב, דכיון שהיה בעיר בתחילת הלילה והיה בדעתו להתעכב בה עד תחילת היום כבר נתחייב משום פרוז בן יומו], וצ"ע.

מסקנת הדברים

א] בדין פרוז בן יומו, לדעת המ"ב כדי שחול עליו הדין פרוז צריך שיהא בעיר בתחילת היום, ותהא השהות מדעתו משעת עקירתו מן הכרך, ולדעת החז"א צריך שיהא בעיר בתחילת הלילה, ובאותה שעה יהא בדעתו להיות בה גם בתחילת היום. ב] כשיצא מן הכרך היה בדעתו להיות בעיר בתחילת היום, ובתחילת הלילה נמלך לחזור לכרכו כבר בלילה וכן הוה, לכ"ע פטור מקריאת י"ד, להמ"ב כיון שאינו בעיר בתחילת היום, ולהחז"א כיון שבתחילת הלילה לא היה בדעתו להיות בעיר בתחילת היום. ואין מקום לחוש לדעת המ"ב בזה ולדעת החז"א בזה, כי שתי המחלוקות כרוכות זו בזו כמבואר בפנים. ג] גם לדעת המ"ב שהחיוב תלוי במה שנמצא בעיר בתחילת היום, היינו דוקא לגבי מצות הקריאה ביום, אבל בקריאת הלילה כל שדעתו להיות בעיר בתחילת היום חייב, אפילו לבסוף נמלך וחזר לכרכו בעוד לילה כמשי"כ הפמ"ג. ד] כשיצא מן הכרך היה בדעתו להתעכב בעיר עד תחילת היום ובתחילת הלילה נמלך לחזור בעוד לילה, מסתבר שלא נתחייב בקריאת המגילה של לילה אפילו לדעת המ"ב, דהלא אינו עתיד לבוא לחובת היום. ובכגון שנמלך רק אחר תחילת הלילה יש לעיין, דשמא כבר חלה עליו המצוה בתחילת הלילה מכח דעתו של אותה שעה, ולדעת החז"א פשוט לחיוב.

הרב אליסף פרלמן

מעשרות ממסחר הבתים שלוקחים משכנתא כנגד ההתייקרות

א] קיבלתי מכתב שאלה בעניני מעשר כספים מת"ח גדול ממדינת חו"ל, וכך כתב, אבאר ביתר ביאור השאלה סבוכה שכתבנו, המדובר בבתים שלוקחים לשם מסחר *real estat*, ודרך הסוחרים שכשנתייקר הבתים אין מוכרים אותם אלא הם מוציאים עוד משכנתא נגד השוויות שנתתייקר ועי"ז נהנים מהריוח [ופעמים נוטלים משכנתא שנית הנקרא *refinancing mortgage*], והשאלה הוא אם צריך לעשר זה, שמצד אחד הרי זה רק הלוואה ופשוט שאינו חייב לעשר בעד הלוואה, אבל מצד שני הרי נהנה עכשיו ממה שנתתייקר נכסיו שעי"ז יכול להוציא ממון מהבנק [ובאמת דעת הגרש"א שבכלל צריכים לעשר בית שנתתייקר אפי' אם לא מכרו, אבל מנהג העולם שאין מעשרים בית פרטי שנתתייקר, אבל בבית מסחר אינו פשוט אפי' אם לא קיבל נגדו משכנתא, וכ"ש באופן שקיבל משכנתא]. ושאלה זו נוגע גם בסטאקס (*stocks*) שנתתייקרו ועדיין לא מכרו ומקבל משכנתא נגד הריוח כנ"ל.

ובאמת הרבה סוחרים מעולם אין מוכרים הבתים והסטאקס כדי שלא יצטרכו לשלם מס, אלא הם מקבלים הלוואות נגד השוויות ועי"ז יש להם ממון, ולוקחים עוד בתים ונוטלים משכנתא על אותו בתים, וכן עושים לדורי דורות שמרויחים הרבה ממון בלי

שנשתמש בהבית עצמו למכירה, וממילא יש לו ליתן מעשרות מהממון, אמנם יש לפקפק דשם כל זמן שזה מוגדר כהלואה והבית כשעבוד בעלמא ולא כמכירה א"כ עדיין הוא כהלואה, ורק כאשר בפועל הבנק יגבה את הבית זה יחשב כמו רווח.

ובאופן הזה נראה דעכ"פ מיד כשיגבה הבית ע"י ההלואה מתחייב הוא מעשרות על הממון שקיבל מעיקרא, ואין לחלק בזה ולומר הרי באותו הזמן לא היה חייב כי היה הלואה, ועכשיו כבר אין בידו את אותו הממון אחר שנשתמש בו ושוב אין כאן ממון למעשרות, זה אינו, ויש לדמות זה למי שלקח בהלואה ממון ושוב מחל לו המלוה דנראה דאע"ג דאין כאן זמן שיש בידו ממון שהוא רווח, דמתחילה היה כהלואה, ולבסוף הלא כבר אין בידו ממון, אך יש לו ליתן מעשרות דסוף דבר נתקבל אצלו ממון ברווח, ואין לחלק את הזמנים ולפוטרו.

ונראה ראה לדבר זה, מהא דכשמוכר את הבית הוא צריך לשלם מעשרות, ולכא' הלא כשמוכר את הבית אין כאן שום רווח, דהבית הוא שלו כבר מעיקרא, וא"כ על מה ישלם, דמעיקרא היה רווח נכס ולא רווח ממון ופטור עליו, ואילו השתא הוא אינו רווח ממון כיון דהוא ממון מנכס שהוא כבר שלו, ואין נחשב רווח אלא מה שניתוסף בממונו, ולא מה שהוא כבר ממונו מעיקרא, ועל כרחק אין אנו דנים כן, והטעם באחד מב' האופנים או דכל זמן שלא שילם מעשרות על אותו ממון הוא עדיין רווח ממון אלא שבעומדו בצורת נכס או חייב לתת בו מעשרות לפי שעה, ועכשיו מתחייב בו, והוא עדיין נידון כרווח ממון עכשיו, [ועל"ל שבעומדו כנכס הוא נחשב כצרכיו, וכשמוכרו שפיר חשיב כרווח ממון], או משום שהשתא אנו דנים למפרע שמה שקיבל היה אתמול היה בו תורת רווח בשעתו אע"ג שנתברר זאת רק לאחר מכן.

ואמנם במחילה על הלואתו היכא שהוא כבר הוציא את אותו ממון, יש יותר חידוש, שהרי אין בידו השתא ממון של רווח ואילו בזמן שקיבלו לא היה זה רווח, ויתכן דזה תליא בהגדרים המתבארים לעיל האם גם בכה"ג חייב, דהיינו אם נתברר למפרע לדונו מעיקרא כרווח כיון דנידון על שם סופו שנעשה רווח, והכא נמי יש לחייבו, או דילמא דהחלות רווח הוא לבסוף, והכא אין זה שייך כיון דבפועל בסוף אין בידו ריבוי ממון, ומכל מקום קשה לומר שיפטר בכה"ג, ועל כרחק דסגי לן להחשיב למפרע את קבלת הממון כרווח ע"י מה שנתברר בסוף שאינו צריך להשיבו.

ו[ויש לציין עוד שאם אינו יכול למכור את הבית אלא א"כ ישלם עליו מסים, א"כ לא יחשב לו רווח הבית מכל דמיו אלא רק אחר ניכוי המסים שהוא צריך לשלם עליו דזה חלק מההוצאות של רווח הבית, אבל כשעדיין לא מכרו, אלא סילק מהשכירות את הלואה הבנק, אמנם כביכול יש לו בבית הזה רק ארבע מאות וחמישים, שחמישים הם למיסים, אך כעת הוא מקבל שכירות משווי של חמש מאות, על כן יש לו לשלם מכל השכירות, ומאי אכפ"ל מהמסים שיהא לו לשלם כשימכור את הבית.

ז[ואשר יש לדון האם הך דינא דאין לשלם מנכס ממון, זהו אפי' בהרבה נכסים יותר מכדי צורך תשמישיו או דילמא דזהו רק דין עד כמה שהנכס הוא לשימוש הנצרך לו, אך לא נכס שהוא רק בגדר עשירות אצלו, ועיין בתשובות והנהגות כרך א' סימן תק"ס אות ט' שכתב וז"ל כשירש קרקעות נותן המעשר בשעה שמוכרם. עכ"ל ומשמע שאין הגבלה כמה קרקעות הם ואפילו שהם יותר מכדי צרכו, וכן כתב שם באות ז' חיוב מעשר מרווחים המושקעים בקרקעות וכדומה הוא רק בשעה שמוכרם ע"מ לקנות במקום אחר כדי להרויח או לצרכי ביתו, אבל אינו מחוייב למוכרם כדי לשלם מהרווח מעשר, אבל אם מוכר הקרקע ע"מ להשקיע בעסק אחר חייב להפריש קודם את המעשר עכ"ל.

ובתשו' שבט הלוי ח"ה סימן קלג כתב וז"ל נראה מסתימת המנהג שאין דרך ליתן מעשר מירושת קרקע וכל נכסי דלא נידא, ולא שמענו מעולם שמי שניתן לו דירה או בית לדור בו כמנהג היום בא"י שיהי' צריך להפריש ממנו מעשר כספים מה שלפי המציאות היום גם בלתי אפשרי וכן ראיתי מובא בשם ס' יוסף אומץ, ובמרבית המקרים אין למקבלים הדירה האמצעים להפריש סכום גדול כזה, עכ"ל. הנה פתח בסתמא בדין ירושת קרקע, וסיים בתוספת שהוא בלתי אפשרי במקרים רבים, אבל נראה דאין זה הסברה העיקרית ולא הגביל זאת, אלא גם בריבוי נכסים כיון שהם נכסי קרקע אין דין מעשר. ועיין בארחות רבינו למרן הקה"י ח"א עמו' רצ"ו דביאר דיסוד דין זה הוא משום שאין אדם צריך למכור נכסיו לצורכי צדקה עכ"ל. ויל"ע אם הך דין הוא גם כשיש לו ריבוי נכסים.

אמנם נראה דבעת שירויח מדמי השכירות כשוויות דמי ההלואה הרי אע"ג שבחלק מהדמים השתמש שלא ע"מ לשלם את ההלואה מכל מקום אם לא שילם מאותם דמים מעשרות מכיון שהחשיב אותם כנגד הוצאות ההלואה, א"כ מעתה חשיב שכבר גמר עם דמי ההלואה, ואע"ג שעדיין לא גמר לשלם אותה, שהרי לקח חלק מהמעות עבור צרכיו, מכל מקום הלא דמי הבית עמדו לו כבר לשלם את כל ההלואה, וכל דמים שמכאן ואילך מרויח מהשכירות הרי הם רווח גמור.

ואע"ג דבעלמא מי שלוקח הלואה אינו משלם את המעשרות הימנה כיון דהוא צריך להשיבה והכי נמי הלא לא גמר להשיב ההלואה והדמים ממשיכים הלאה לעמוד עבור פרעון ההלואה, אינו דומה, דמי שלוקח הלואה, הרי כשמרויח דמים אחרים בעלמא הוא מפריש מהם מעשרות אע"פ שמשמש בהם לפרעון הלואתו, ורק מדמי ההלואה עצמה אינו מפריש מעשרות, משא"כ הכא שכל מה שאנו פוטרים אותו מדמי השכירות שהם לכשעצמם רווח, אלא שאנו אומרים שמכיון שממעות ההלואה הוא מרויח הרי ההלואה עומדת כהוצאות עבורו, אבל בכאן הרי כבר הרויח כנגד ההלואה, והיה בידו לשלם את ההלואה מהם, נמצא דכבר העמיד מרוויח השכירות את הוצאות ההלואה, ומה שלא שילם בפועל אין זה אלא כאחד שיש בידו הלואה, דכאשר הוא מרויח מעות מאיזה מקום משלם הוא את דמי מעשר ואח"כ פורע בהם את חובו.

ד[והנה היכא דהבתים עצמם מתייקרים עם הזמן ונמצא בידו רווח ממון לא רק מהשכירות מה שהוא משכיר, אלא מיוקר הבית, וי"ל על דרך הנ"ל דכל זמן שהרווח שמרויח איננו מגיע להוצאות מה שהוציא על הבית, הוא איננו חייב להפריש מעשרות על הממון שבידו, כי עדיין אין זה מוגדר כרווח, וכגון שעלה הבית חמש מאות, והתייקר במאה, ושוה שש מאות, ונראה דכרגע אנו רואים אדם שהוציא חמש מאות והרויח על ידם מאה ואיננו חייב במעשרות, אכן מה שיש לדון הוא בשעה שיתייקר הבית בחמש מאות, שזהו כנגד כל מה שהוציא עליו, ומכאן ואילך מה שיוסיף להתייקר הוא כבר רווח יותר מההוצאות, ועל כן כבר אין לפטור אותו מטעם שכנגד רווח זה הוציא הוצאות, אמנם אינו חייב להפריש מהיוקר של הבית עד שימכרו שהרי עתה הוא רווח נכס בלבד.

ועדיין יש להסתפק בזה, היכא שמשכיר את הבית לאחר שהתייקר את כל שויו, והוא ממשיך להשכירו, ד"ל שכיון שאינו מוכר את הבית הרי אין תשלומי ההלואה שקנה מהם את הבית משתלמים מיוקר הבית, אלא הם משתלמים מהשכירות, ועל כן אפשר שנאמר דעדיין אין צריך לשלם מעשרות מאותם דמי שכירות מאחר שהם העומדים לשלם את ההלואה, והם כנגד ההוצאה של הממון ואינן רווח, ואילו הרווח המונח ביוקר הדירה הוא כדון רוויח נכס שאין בהם דין תשלומי מעשר עד שימכור את הדירה.

אך אפשר לומר לא כן, אלא כיון דהבית משועבד על ההלואה, והוא מקום פירעון עבורה, א"כ על ידי היוקר אנו רואים שכבר הרויח את ממון ההלואה להעמיד כנגדה את רווח הבית, שהרי אותו יוקר מכח ממון ההלואה הוא הגיע, והוא גם משועבד עליה, ועל כן הוא העומד כנגדה, ומכאן ואילך ממון השכירות הוא רווח גמור שלו, ויש לו לשלם הימנו כספי מעשרות, וגם אם הוא החליט לשלם מהשכירות את ההלואה, זה כבר החלטה שלו, אבל מבחינתו הוא כבר רווח ממון נוסף מעבר להוצאות ההלואה שיש לו דין מעשר.

ואם הוא משעבד את אותו הבית שהוא כבר שלו, ומחמת אותו השעבוד הוא לוקח ממון מהבנק וקונה בו עוד בית, הנה הממון שהוא מקבל אינו מכירת הבית הראשון אלא הוא ממון ההלואה, ורק שהבנק דורש שעבוד כדי להבטיח את ההלואה, ועל כן נראה דגם כשהוא משעבד את הבית הראשון שהוא שלו אין זה אלא אופן צדדי להשיג את ההלואה, אבל היא נידונה כהלואה שאין בה דיני מעשרות עד שיחזיר אותה, ועל כן גם בהבית החדש שהוא קונה ומשכירו ומשלם את ההלואה הרי זה אינו צריך עדיין לשלם מעשרות עד שישלם את הלואתו מאותם דמי השכירות.

ה[ויש לדון היכא שהתייקר הבית והוא לוקח מהבנק ממון עליו באופן שאינו משלמו עד לאחר כמה שנים ומתכוין שלבסוף ישתלם הבנק מהנכס שלו, ואת הכסף הוא לוקח לעצמו כבר עכשיו, והנה זהו בעצם מכירה של הבית אלא שעכשיו זה עומד כהלואה, ונראה דאם כבר הבית הרויח את היוקר של עצמו, יש לדון דכיון דההלואה עומדת להשתלם מהבית הרי הוא כמו